

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY FILOZOFICKÉ FAKULTY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Typologie českých cestopisů do Orientu v druhé polovině 19. století

Vedoucí práce: prof. PhDr. Dalibor Tureček, CSc.

Autor práce: Lenka Krejčová

Studijní obor: ČJ-D/SŠ

Ročník: 6.

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použité literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Tábor, 20. listopadu 2011

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu prof. PhDr. Daliboru Turečkovi, CSc. za odborné vedení diplomové práce, za jeho rady, připomínky a trpělivost. Svým přátelům a rodině děkuji za podporu projevovanou během studia a psaní práce.

ANOTACE

Cílem předkládané diplomové práce je vytvořit typologii českých cestopisů do Orientu napsaných během druhé poloviny 19. století, či na přelomu 19. a 20. století. Typologie bude vytvořena na základě komparativní analýzy morfologické i tematické stránky příslušných textů. Podkladem pro komparaci jsou texty Vítězslava Háška, Jana Nerudy, Františka Klementa, Aloise Musila a Josefa Kořenského.

Součástí práce je také exkurz do vývoje cestopisné literatury, zároveň bude čtenáři přiblížena historie cestování do orientálního prostoru.

ANNOTATION

The aim of this diploma thesis is to do a typology of the czech books of travel to the Orient written during the second half of the 19th century or the turn of the 19th and 20th century. Typology will be created on the basis of comparative analysis of morphology and thematic parts of the relevant texts. The basis for comparacy are the texts Vítězslav Hálek, Jan Neruda, František Klement, Alois Musil and Josef Kořenský.

The work also insight to the development of travel literature, readers will also zoomed history of travel to the Oriental area.

OBSAH

ÚVOD.....	8
I. CESTOPIS.....	10
1.1 CHARAKTERISTIKA CESTOPISU.....	10
1.2 VÝVOJ ŽÁNRU.....	13
1.2.1 VÝVOJ ŽÁNRU VE SVĚTĚ.....	13
1.2.2 VÝVOJ ŽÁNRU V ČESKÉM PROSTŘEDÍ.....	15
1.3 ČESKÝ CESTOPIS V 19. STOLETÍ.....	18
II. ORIENT.....	21
2.1 ORIENT V PROMĚNÁCH ČASU.....	21
2.2 CESTY ČECHŮ DO OBLASTI ORIENTU.....	24
2.3 STEREOTYPY SPOJOVANÉ S OBLASTÍ ORIENTU.....	28
III. MEDAILONKY JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ.....	31
3.1 VÍTĚZSLAV HÁLEK.....	31
3.2 FRANTIŠEK KLEMENT.....	33
3.3 JOSEF KOŘENSKÝ.....	34
3.4 ALOIS MUSIL.....	35
3.5 JAN NERUDA.....	37
IV. TYPOLOGIE.....	40
4.1 VÍTĚZSLAV HÁLEK: <i>Z CEST: DO CAŘIHRADU A DOMŮ</i> (1865).....	41
4.1.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA.....	41
4.1.2 TEMATICKÁ STRÁNKA.....	46
4.2 JAN NERUDA: <i>OBRAZY Z CIZINY</i> (1872).....	51
4.2.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA.....	51
4.2.2 TEMATICKÁ STRÁNKA.....	56
4.3 FRANTIŠEK KLEMENT: <i>Z OVZDUŠÍ HAREMU A POUŠTÍ</i> (1909).....	61

4.3.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA.....	61
4.3.2 TEMATICKÁ STRÁNKA	65
4.4 JOSEF KOŘENSKÝ: <i>TURECKEM DO ASIJSKÝCH DÁLAV</i> (1924)	69
4.4.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA.....	69
4.4.2 TEMATICKÁ STRÁNKA	74
4.5 ALOIS MUSIL: <i>V BIBLICKÉM RÁJI</i> (1930).....	76
4.5.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA.....	77
4.5.2 TEMATICKÁ STRÁNKA	79
4.6 TYPOLOGICKÉ SROVNÁNÍ CESTOPISŮ	81
4.6.1 CESTOPIS FEJETON	82
4.6.2 CESTOPIS PRŮVODCE.....	83
4.6.3 CESTOPIS „KOMENTÁŘ“	84
4.6.4 BELETRIZOVANÝ CESTOPIS	85
4.6.5 „ODKOUZLOVÁNÍ“ ORIENTU.....	86
ZÁVĚR.....	89
POUŽITÁ LITERATURA	95

ÚVOD

Ve stereotypních představách staršího stříhu se Orient objevuje jako exotické místo spojené s uzavřeným světem harémů a pohádek tisíce a jedné noci. Ve stereotypních reprezentacích, budovaných po dlouhá století převážně literaturou, se jedná o místo snové, pohádkové, překypující nádherou. V dětství se díváme na nedělní televizní pohádky zobrazující vychytralé postavy orientálních pohádkových hrdinů a zároveň čteme příběhy, které vypráví moudrá Šahrazád svému sultánovi. S postupujícím věkem a vzděláním zjišťujeme, do jaké míry arabský svět ovlivnil v historii evropskou kulturu a vzdělanost. Arabské číslice, algebra, znalost antických filozofů či královská hra šach zastupují jen malou část toho, co nám v uplynulých staletích Orient předal. Možná i to je důvod, proč se zdá být i v dnešní době starý arabský svět fascinujícím. I naše předky Orient přitahoval, i když byl vnímán ambivalentně – byl nejposvatnějším místem křesťanské víry a zároveň však představoval nebezpečný prostor. Jakým způsobem se vytváří představa o Orientu a jak se mění, jsou jedny z otázek, které si klademe v předkládané práci.

Velký vliv na formování smýšlení o Orientu má cestopisná literatura, proto je nedílnou součástí práce kapitola pokoušející se charakterizovat žánr cestopisu. Cestopisné texty mají samozřejmě své autory, to je důvodem, proč práce obsahuje také krátký exkurz po cestách uskutečněných do Orientu (pro potřeby diplomové práce je celá orientální oblast zúžena na území arabského světa).

Těžiště práce spočívá v analýze cestopisných textů autorů přelomu 19. a 20. století. Pokusíme se o analýzu a komparaci pěti děl pocházejících z tohoto období a zobrazujících arabský svět – těmito jsou *Obrazy z ciziny* (1872) Jana Nerudy a spisu Vítězslava Háška *Z cest: Do Cařihradu a domů* (1865). Tito spisovatelé byli zároveň přispěvateli či

spolupracovníky Národních listů, proto si budeme mimojiné klást otázku, jakým způsobem mohla jejich novinářská činnost ovlivnit výslednou podobu jejich textů. Dalším z textů, kterým se budeme v práci zabývat, je kniha prvního českého arabisty a světově uznávaného orientalisty Aloise Musila *V biblickém ráji* (1930), vazby na český Orientální ústav měl i Josef Kořenský, cestovatel a autor cestopisu *Tureckem do asijských dálav* (1924). *Z ovzduší harému a pouští* (1909) je název cestopisu autora Františka Klementa. Všechny výše jmenované texty budou komparovány jak po stránce morfologické, tak po stránce tematické a na základě jejich srovnání bude provedeno typologické zařazení jednotlivých textů v rámci cestopisného žánru. Časové rozpětí vzniku komparovaných textů je zhruba tři čtvrtě století. Tento rámec se navíc kryje s obdobím, ve kterém se v evropské, a také v české společnosti odehrála řada klíčových industriálních, technologických, sociálních změn a zároveň se proměnila tvářnost vzdělání i kultury. O to zajímavější proto bude sledovat, do jaké míry si tradiční stereotypy uchovávají svou původní, ještě ve středověku kořenicí tvářnost, a v jaké míře se příslušná varianta cestopisného žánru proměňuje.

I. CESTOPIS

1.1 CHARAKTERISTIKA CESTOPISU

Na začátku celé práce je nutné položit si otázku: je cestopis a cestopisná literatura žánrem? Písemnictví se člení na žánry, které jsou specifickými formami literárních druhů. Členění literatury na žánry předpokládá existenci vyhraněných rysů, ale v tomto případě by se jednalo o umělý konstrukt. Každý autor užívá jiné prostředky pro výstavbu textu, a proto je v některých případech obtížné literární dílo žánrově začlenit.¹ V rámci tvorby literárních textů tak dochází k různým přesahům. Novější teorie literatury proto již nepracují s termínem žánr, ale používají termín literární oblasti.² Samotné zařazení cestopisu mezi literární druhy a žánry se jeví být problematické. Jedná se o žánr epický, když zobrazuje zážitky z cest? Cestopis zároveň líčí i cizí krajiny a prostory a pocity cestovatele, není tedy jednodušší ho zařadit mezi žánry lyrické? Je patrné, že otázka druhového a žánrového vymezení cestopisné literatury je složitá. Jelikož se ale literatura tradičně člení na literární druhy a následně žánry, budeme v předkládané práci považovat cestopis za samostatný žánr. Pak se ovšem objevuje problém, jakým způsobem žánr cestopisné literatury definovat. Existuje nepřehledné množství různých definic.³ V několika bodech se jednotlivé

¹ V Chaloupkově *Příručním slovníku české literatury* (2007, 1092-1093) se v hesle žánr dočteme toto: „... žánrové členění pochází z 18. století a tak ... naráží na základní potíž: Literatura se jednoduše pokusům být zařazena do skupin jako kytičky nebo kameny samou svou podstatou vzpírá, mj. proto, že spisovatel prostě píše dílo, v němž chce cosi nějak vyjádřit, a zejména od romantismu si obvykle neurčuje předem, jaký žánr či žánrová varianta to bude.“

² Literatura pak není chápána stupňovitě s pojmy nadřazenými a podřazenými, ale jako množina znaků, z nichž některé se sdružují v podmnožiny – literární oblasti. Ty se vytvářejí na základě kontextu doby vzniku a základních znaků díla. Více viz Otakar Chaloupka, *Příruční slovník*, s. 1093.

³ *Malý slovník naučný* (1925, 354) předkládá velmi strohou definici cestopisu: „Cestopis – vyličení vlastních pozorování a zkušeností cestovatelových.“ Podobně charakterizuje cestopis i *Masarykův slovník naučný* (1925, 789): „Cestopis, buď vědecké, buď zábavné popsání zkušenosti a dojmů získaných při cestování.“ Paverův a Všetickův *Lexikon literárních pojmů* (2002, 59) podává tuto charakteristiku: „Cestopis je žánrová

definice shodují. Úkolem cestopisné literatury je podle těchto definic popis cizokrajných míst a zážitků cestovatele na tomto místě, či během jeho putování. Proto je těžké žánrové vymezení cestopisu – požadavek popisu navštěvovaných zemí a zaznamenávání prožitků jednotlivce z něj činí hraniční žánr stojící na pomezí dokumentární a krásné literatury. Někdy bývá cestopis také zařazován k žánru publicistickému.⁴

Konstituujícím prvkem cestopisné literatury je cesta a její popis. Podle způsobu zobrazení průběhu cestovatelovy výpravy je možné cestopis vystavět na základě dvou kritérií. Cestopisné dílo může ctít pohyb cestovatele neznámým prostorem; pak se podle navštívených míst nazývají jednotlivé kapitoly, z díla je tedy patrná prostorová osa, po které se cestopisec ubíral (toto platí například pro cestopis Jana Nerudy *Obrazy z ciziny*, 1872). Druhým způsobem výstavby cestopisu je akceptování osy časové; dílo tímto nabývá formy deníkových záznamů (příkladem mohou být deníkové záznamy Karla Hynka Máchy *Cesta do Itálie*, 1910). „Deníkové cestopisné záznamy byly zpravidla považovány za materiál k dalšímu zpracování.“⁵ Zpravidla dochází k prolínání obou možností výstavby díla (toto je patrné u Vítězslava Háška a jeho cestopisu *Z cest: Do Cařihradu a domů*, 1865).⁶

Popis objevovaného prostoru úzce souvisí s kulturní zkušeností cestovatele. Je pravděpodobné, že se již před cestou setkal s bájemi či legendami o navštěvovaných místech. Samotný žánr cestopisné literatury je totiž již od svého počátku ovlivněn dvěma

forma stojící na pomezí krásné a věcné literatury, příp. publicistiky, jejímž tématem bývá obyčejně popis cizí země.“

⁴ K žánrům publicistickým řadí cestopis Štěpán Vlašín ve *Slovníku literární teorie* (1984, 53): „Cestopis je žánr literatury dokumentární, publicistické nebo umělecké.“

⁵ D. Mocná, J. Peterka a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Paseka, Praha-Litomyšl 2004, s. 75.

⁶ Ke směřování těchto dvou postupů dochází zejména v momentě, kdy se cestopisná literatura začíná sblížovat s publicistikou. Tímto vznikají cestopisné fejetony či cestopisné črty.

protichůdnými tendencemi. První je charakteristická snahou o reálné zobrazení skutečnosti, projevující se popisováním viděného. Otázkou je, nakolik je samotné zobrazování vnímáno čtenáři jako reálné. Autor cestopisu i čtenář přistupují k textu již s nějakou představou o popisovaném prostoru. Tyto představy se vytvářejí na základě kulturních predispozic (například křesťanská nauka velmi ovlivňovala vnímání okolního světa), či dříve vyslechnutých příběhů. Čím více se představa o nějakém prostoru shoduje s jeho pravděpodobným popisem, tím více bude tento popis vnímán jako reálný. Tendence zobrazovat realitu směřuje k deskriptivnímu pojetí žánru a dokumentárnosti. Pokud se představa o nějakém prostoru neshoduje s jeho následným popisem, je tento popis vnímán jako „lživý“ a nereálný. Vzniká tak fantastický cestopis, který si klade za cíl pomocí fikce upoutat či pobavit čtenáře zobrazováním bájných tvorů a zemí. Tento typ cestopisu by mohl být jedním ze zdrojů dnešních moderních žánrů fantasy a sci-fi literatury.⁷ Je možné, že vzhledem ke čtenáři mohl mít fantaskní cestopis stejnou funkci jako právě výše jmenované žánry.

Snaha upoutat čtenáře souvisí také s faktem, že v cestopisném textu dochází ke splývání osoby vypravěče a osoby autora. V líčení cest je tedy využito ich formy. Díky tomu text působí mnohem subjektivněji a čtenář má možnost snadněji se ztotožnit s vypravěčem a představovat si, že sám putuje cizími zeměmi.

⁷ Vanda Miňovská-Pickettová ve svém článku *Popis v uměleckém cestopise – český cestopis v 19.století* (1998, 370) poukazuje na možnost, že žánr cestopisné literatury vedl k vývoji literatury obecně, zejména však románu: „*Cesta představuje vlastně ideální pořádací prvek literárního textu a také jím v mnoha případech je. Vzpomeňme iniciační román, kde je cesta základní strukturou, pikareskní román, dobrodružný román apod. Existují teorie, ne nepodložené, podle nichž se právě žánr románu vyvinul na základě cestopisu.*“ Libor Pavera ve studii *Západní Evropa v cestopisech Václava Šaška z Bířkova a Bedřicha z Donína* (uveřejněné ve sborníku *Cesty a cestování v jazyce a literatuře*, Ústí nad Labem 1995) upozorňuje také na skutečnost, že forma fantaskního cestopisu pravděpodobně navazovala na cestopisné pasáže, které byly nedílnou součástí středověkých rytířských románů a hrdinských eposů.

1.2 VÝVOJ ŽÁNRU

1.2.1 VÝVOJ ŽÁNRU VE SVĚTĚ

Počátky cestopisného žánru lze vysledovat již v době antiky. Na principu cesty a putování jsou vystavěna dvě základní díla evropské civilizace – Homérova *Odyssea*, líčící dobrodružnou cestu hrdiny trojské války zpět domů, a *Bible*, zobrazující Kristovo putování. Někteří autoři považují tato díla za počátky cestopisného žánru.⁸ Takové jednoduché redukování cestopisu na texty zobrazující pouť či cestu může být velmi ošidné. Cestopis podle svých definic zobrazuje nejen cestu, ale i zážitky na této cestě a podává popis navštívených míst. Proto bychom počátky cestopisného žánru spíše spatřovali v pracích antických logografů, kteří propojovali psaní o historických událostech s návštěvami míst, která představovala historické milníky.⁹ Za nejstarší známý cestopis je pak považován spis *Cesty po světě* dochovaný ve zlomcích, za jehož autora je považován řecký učenec Hekataios. Mezi známé antické cestopisy lze také zařadit Platónův utopický popis bájně Atlantidy, který je v současné době hodnocen jako typ imaginárního cestopisu.

Středověk s sebou přináší vznik dvou známých cestopisů zastupujících linii cestopisu reálného a imaginativního. Za reprezentanta linie reálných cestopisů bývá zpravidla označován *Milion* (1298) Marca Pola. Ačkoliv dnes je tento cestopis ceněn pro svou snahu dokumentární pravdivosti, v době svého vzniku byl pokládán za nerealistické dílo plné smyšlenek. „Pravdivý“ obraz Orientu podle představ středověkých obyvatel kontinentu přinesl tzv. Mandevillův cestopis. V tomto díle se stává Orient prostorem

⁸ Například Vanda Miňovská-Pickettová v již zmiňovaném článku, nebo autoři *Encyklopedie literárních žánrů*, kteří spatřují počátky žánru v Homérově *Odyssee*.

⁹ K tomuto dochází například v díle Heródotu, který navštěvoval místa významných bitev a zároveň psal o místech, kterými putoval.

nevázané fantazie a je obydlen různými monstry a bájnými zvířaty. Pro literární historii se právě tento cestopis stává příkladem cestopisu fantaskního.¹⁰

S rozvojem zámořských plaveb a objevováním nových zemí dochází k dalšímu rozvoji cestopisné literatury v době renesance. Narůstá obliba zejména deskriptivních cestopisů, které popisují nově objevené kraje a cesty na tato místa. Zároveň se popisy cizích zemí objevují ve zprávách různých diplomatů.¹¹ Mohlo by se zdát, že forma imaginativního cestopisu je na ústupu, ale není tomu pravda. Imaginativní forma cestopisného sepisování přežívá v utopických popisech ideálních zemí budoucnosti (např. Campanellův *Sluneční stát*, 1623).

Cestopisy se většinou soustřeďovaly na popisy zemí a popisy obyvatel těchto zemí. Ovšem v polovině 18. století dochází v cestopisném žánru ke změně – texty začínají být mnohem subjektivnější, už se nezaměřují na popis krajiny, autoři se zajímají o záležitosti všedního dne, snaží se reflektovat společenské a kulturní poměry navštěvovaných oblastí. Popisy krajiny jsou mnohem barvitější a poetičtější. „Na konci 18. století jako by se v ideálním cestovateli spojoval učenec, racionální badatel, a básník“ (Hrbata, Procházka 2005, 76).

V následujícím 19. století dochází ke sblížení cestopisu a publicistiky. Vznikají tak nové publicistické žánry, které jsou vnímány jako hraniční (cestopisný fejeton, reportáž,

¹⁰ S postupným nárůstem racionalizace ve společnosti klesá frekvence vydávání tohoto cestopisu. V éře realistického zobrazování skutečnosti není již prostor pro Mandevillův cestopis, a tak klesá i jeho význam. Otázky dobového vnímání v době středověku si v eseji *Milion: popisovat neznámé* kladl i Umberto Eco. Esej je součástí souboru Umberto Eco, *O zrcadlech a jiné eseje. Znak, reprezentace, iluze, obraz*, Mladá fronta, Praha 2002, s. 80-86.

¹¹ V českém prostředí je známá zejména diplomatická mise Lva z Rožmitálu po evropských dvorech, ale i z ciziny mířily cesty vyslanců do českého království. O tom, jak působily české země a Praha na cizince, je možné se dočíst v souboru Elišky Fučíkové *Tři francouzští kavalíři v rudolfinské Praze* (1989).

črta či causerie). Toto vzájemné sblížování se týká zejména popisné formy cestopisného žánru. Imaginativní cestopis dostupuje svého vrcholu v díle Julesa Verna, který ve svých dobrodružných vědeckofantastických románech líčí cesty na odlehlá místa (i cesty do kosmu), při kterých hrdinové požívají výhod moderních dopravních prostředků.

Ve 20. století dochází k dalšímu propojování s prostředky hromadné komunikace, zejména televizí a fotografií. Vlivem postupného sjednocování světa a lepší dopravní dostupnosti jednotlivých koutů planety by se mohlo zdát, že se situace cestopisné literatury stává poněkud svízelnou. Je tedy nutné, aby se tradiční žánr cestopisu začal proměňovat. To se povedlo Richardu Halliburtonovi, jehož moderní cestopisy si získaly přízeň čtenářů i díky propojování dobrodružné složky a touhy po romantice, která je v Halliburtonových dílech reprezentována pokusy zopakovat neuvěřitelné činy historických osobností (například po vzoru antického Hannibala přesel Alpy).

1.2.2 VÝVOJ ŽÁNRU V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

První původní české cestopisy vznikají v druhé polovině 15. století.¹² Jejich vznik je spojen s cestami vyslanců krále Jiřího z Poděbrad na evropské dvory za účelem spojení jednotlivých zemí v boji proti Turkům. Samotné cestopisy jsou důsledkem těchto cest. Autoři prvních spisů, panoš Jaroslav a Václav Šašek z Běrkova, se projevují jako bystří pozorovatelé a podávají popis tehdy známé Evropy.

¹² Ale již v předešlé době jsou v Čechách dostupné překlady *Cestopisu tzv. Mandevilla a Milionu Marca Pola*. Cestopis do českého prostředí přináší také Giovanni Marignola, dvorní kronikář Karla IV., který ve své nepřilíh zdařilé kronice mimo jiné líčí svou cestu na Dálný východ, kterou vykonal z popudu papeže v letech 1339 – 1353.

V této době je také zahájena tradice českých cestopisů přibližujících Orient, zejména Palestinu, Svatou zemi. Autoři se často stylizují do role poutníků, kteří hledají na tomto území doklady o existenci a působení prvotní církve. To je patrné zejména v díle Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Ejipta* (1539). Tyto poznatky měly posloužit reformačním církvím v boji za jejich uznání v rámci církve křesťanské. Samotná Kabátníkova cesta je uskutečněna z popudu Jednoty bratrské, která se snaží dokázat, že je dědičkou prvotní církve a ne pouhou sektářskou skupinou. Martin Kabátník měl být pozorovatelem a zaznamenávat vše, co vidí. Svě nedostatečné vzdělání nahrazoval pozorovacím talentem. Svou cestu zaznamenával velmi prakticky – vzdálenost uváděl v mílích, v počtu ujetých dní, neopoměl ani zdůraznit rozdílnost měn. Z tohoto hlediska mohl jeho cestopis posloužit dalším cestovatelům. Kabátníkovými současníky byl zřejmě tento cestopis vnímán i jako dobrodružný příběh – je zde vylíčeno oloupení výpravy, se kterou se Kabátník pohyboval, či úmrtí velblouda. Exoticky mohl také působit na čtenáře popis tureckých lázní.

Zajímavé je zjištění, že první české cestopisy lze zařadit k typu realistického spisování cestopisných zážitků. V české literatuře chybí dílo, které by se stalo ekvivalentem fantaskního cestopisu. Nabízí se otázka, čím je toto způsobeno. Česká cestopisná literatura se začíná rozvíjet v době na přelomu středověku a renesance. Eduard Petrů připomíná, že v éře renesance dochází k posílení informativní, reálné složky cestopisného textu. „Tato změna souvisí s jiným pohledem na svět. Svět je chápán jako ‘theatrum’ a člověk v něm současně jako divák i jako herec.“¹³ Člověk se stává pozorovatelem, který má potřebu

¹³ Eduard Petrů, *Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur*, in: D. Moldanová (ed.), *Cesty a cestování v jazyce a literatuře*, Ústí nad Labem 1995, s. 69.

okolní svět reálně zachycovat. Neexistencí původního fantaskního cestopisu česká literatura vlastně reflektuje změnu diskurzu psaní cestopisného žánru.

Renesanční cestopis je reprezentován zejména osobou šlechtice Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic, který je autorem spisu *Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do Země svaté, země Judské a dále do Egypta* (1608). Kromě samotné cesty popisuje autor i flóru a faunu jednotlivých zemí, kterými putuje. Podává také informace o kultuře obyvatel, se kterými se setkává. Naplňuje tak očekávání o reálném zobrazování navštívených zemí.

Pro 16. a 17. století jsou také typické záznamy z kavalírských cest šlechtických synků. Kavalírské cesty představují způsob vzdělávání urozených mladíků, kteří putují po evropských univerzitách a dvorech, kde se jim mělo dostat společenského vychování. Veškeré tyto cesty měly pro mladíky i značný socializační charakter, jako prostředek socializace je doporučoval ve svém *Dvořanovi* (1528) i Baldassare Castiglione.¹⁴ Mladí šlechtici si své záznamy zapisovali do nezbytných deníků, které se mohou stát dalším zdrojem poznání o cizích zemích. Podobným typem pramenů jsou zprávy misionářů z míst jejich působení. Pro tyto zprávy je typický koloniální pohled nadřazenějších lidí. Pocit nadřazenosti vychází z přesvědčení o vyšší kultuře a ušlechtlejších mravů evropského obyvatelstva. Ze zpráv misionářů se dostávají do Čech první zprávy o zámořských oblastech, jakými jsou Amerika, objevují se první záznamy o tom, že se Češi dostali až do Číny. Tento seznam možných záznamů z cest není zcela vyčerpávající; vznikající texty

¹⁴ Více o osobě cestovatele v raném novověku viz Milena Lenderová, *Cestovatel*, in: V. Bůžek, P. Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Argo, Praha 2007. Cestování jako prostředek studia zdůrazňoval i Jan Amos Komenský ve svém spise *Didactica magna* (1657).

obecně jsou vícejazyčné, je tedy možné, že některé cestopisné záznamy nejsou doposud odhalené.

V 18. století se mění pojetí samotného cestování a úlohy cestovatele. Cesta jednoho má přinést užitek celé společnosti, cestopisy vznikají jako vedlejší produkt vědeckých výprav a jsou zaměřeny na přesný popis oblastí. „Poučné zaměření získalo cestopisnému žánru jistou vážnost a prestiž, oddálilo jej od zábavné, triviální literatury a upevnilo jeho postavení mezi odbornou literaturou.“¹⁵

1.3 ČESKÝ CESTOPIS V 19. STOLETÍ

Od počátku 19. století se do cestopisných textů vrací senzitivita a subjektivita. Toto je patrné i v prvním novodobém cestopisu *Cesta do Itálie* (1821), ve kterém jeho autor Milota Zdirad Polák zdůrazňuje své zážitky a postřehy z pobytu v Itálii. „Nekonvenční je čtyřpásmová výstavba textu, který kromě základního vyprávění obsahuje vlastní básně, hojné vysvětlivky pod čarou a na padesát citací latinských epigrafů.“¹⁶ Toto dílo, které není zcela deskriptivním textem, předjímá postupný návrat cestopisu z oblasti odborné literatury do publicistiky. Během svého návratu začínají autoři prvních cestopisů využívat postupy známé z beletristických textů – zážitky z cest jsou vyprávěny v ich formě, objevuje se typizace postav (zejména sami autoři se stylizují do různých rolí).

Pro první cestopisy 19. století je charakteristické, že byly otiskovány v časopisech určených vlastenecké inteligenci. Jelikož jsou tyto texty určeny čtenářům z řad vlastenců, stává se takřka pravidlem, že se cestopisná literatura zaměřuje na zobrazování českého

¹⁵ Veronika Faktorová, *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozenské literatuře*, České Budějovice 2008, s. 33. (d disertační práce)

¹⁶ D. Mocná, J. Peterka a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Paseka, Praha-Litomyšl 2004, s. 79.

prostředí. Zároveň se ve 20. letech konstituují tři linie cestopisného žánru – sentimentální, vlastenecká a sociální.

Pro sentimentální cestopis je typické zobrazování přírody a následných prožitků a pocitů, které v člověku zobrazovaná krajina vyvolává. Autoři cestopisných děl tohoto období se stylizují do role osamělého poutníka, který svou cestou vzdává hold přírodě a vyjadřuje pokoru vůči ní. Pro vyjádření své pokory vytváří autoři neologismy a využívají velkého množství přívlastků, je tedy patrné, že autoři těchto cestopisů využívají básnické prostředky. Na tento způsob cestopisného spisování navazuje ve svém díle Karel Hynek Mácha.

Druhou linii představují cestopisy vlastenecké. V těchto cestopisech je kladen důraz na vlastenectví a vše, co je s ním spojené. Podávají popis Čech, seznamují s historickými i geografickými zajímavostmi, zkoumají rozšíření českého jazyka. Svá pozorování se autoři děl pokoušejí vylíčit objektivně a nestranně, vše má být podřízeno vlastenecké věci. Na tento typ cestopisu navazuje skupina vlastenců kolem Josefa Kajetána Tyla.

Poslední typ cestopisné literatury se zaměřuje na zobrazování života prostých lidí. Toto soustředění se na sociální stránku života obyvatelstva nachází svého pokračovatele v pozdějším literárním realismu.

V následujících letech se žánr cestopisu stále proměňoval. V průběhu 30. a 40. let se vrací do cestopisné literatury tematika cizích zemí. Zároveň se mění postava autora, vypravěče, průvodce textem. Autor cestopisu stále více prosazuje svou osobu, nestylizuje se do jiné postavy, vystupuje sám za sebe, za své zážitky a pocity z cesty. Texty se tak stávají mnohem subjektivnějšími. Také se stále více projevují realistické tendence, které přibližují cestopis reportáži, a samotný cestopisný žánr je rozkročen mezi beletrií a

publicistikou. To je patrné v díle Karla Havlíčka Borovského, jehož cestopisné fragmenty jsou hodnoceny v kontextu jeho tvorby publicistické. Součástí textů se pomalu také stává ironický až satirický tón komentující spatřený prostor. Dochází k dalšímu žánrovému rozčlenění cestopisné literatury, vzniká reportáž, črta, cestopisný fejeton.

Ve druhé polovině 19. století se začíná objevovat „institut“ dopisujících publicistů cestujících po světě a zasílajících do redakcí novin zprávy o zážitcích ze svého putování, takto posílali do redakce Národních listů své cestopisné fejetony Jan Neruda a Vítězslav Hálek.

Na konci 19. století je stále „cestování, zejména cesty mimo Evropu, vnímáno jako něco zcela mimořádného a četba knih či sledování přednášek představovalo pro naprostou většinu tehdejších obyvatel českých zemí jedinou možnost, jak poznat exotické kraje.“¹⁷

¹⁷ Alena Tomešová, *Typologie cestovatelské prózy na přelomu 19. a 20. století*, Brno 2006, s. 31. (bakalářská práce)

II. ORIENT

Slovem Orient obvykle míníme prostor rozkládající se na východ od evropského území, tedy prostor nalézající se v Asii, námi označovaný jako Blízký východ. Tuto definici podávají slovníková hesla.¹⁸ Charakteristika omezená pouze na lokalizování prostoru, ve kterém se Orient nachází, bohužel nevypovídá nic o velikosti a významu této oblasti pro dnešní Evropu. Evropa a její uvědomování si sebe sama vychází ze snahy odlišit se od svého nejbližšího souseda, od jiné kultury a náboženského přesvědčení. Evropa sama se v dějinách prezentovala jako přímý opak Orientu.¹⁹

2.1 ORIENT V PROMĚNÁCH ČASU

Orient byl vnímán jako exotická země velmi odlišná od zemí evropských. Jakým způsobem se obraz Orientu konstituoval, je otázkou předkládané kapitoly.

První zprávy a obrazy orientálních oblastí pocházejí ze záznamů antických autorů – Herodota, Aristotela či Plinia. Ti vytvořili první obrazy zemí ležících na východ od známého antického světa. Tyto nové světy jsou často popisovány jako „světy naruby“.²⁰ Autoři popisují fantastické tvory, jejichž tvář má vypovídat o vlastnostech těchto tvorů. Obraz šeredných tvorů pokřivených jejich povahou přetrvává do doby středověku.

¹⁸ Např. heslo v *Malém slovníku naučném* B. Kočího (1925, 1522) uvádí toto: „Orient, z latinského východ, východní země, zejména Asie“. Je ale nutné mít na paměti, že představa Orientu se konstituuje na základě osoby pozorovatele. Edward W. Said ve své knize *Orientalismus. Západní koncepce Orientu* (2008) připomíná, že existuje jistá rozdílnost pohledů na to, co je Orient. Pro Evropana představuje Orient geografický prostor Blízkého východu, pro Američana je Orientem oblast Číny či Japonska, tedy území označované námi jako Dálný východ.

¹⁹ Evropa je „protikladným obrazem, myšlenkou, osobností i zkušeností.“ Edward W. Said (2008, 11)

²⁰ „...tak také si ve všem všudy stanovili opačné obyčeje a zákony, než mají jiní lidé. Ženy u nich chodí na trh a obchodují a muži zůstávají doma a tkají; jiní lidé tkají tak, že přiřázejí útek nahoru, Egypťané však dolů. Muži nosí břemena na hlavách, ženy na ramenou; ženy močí ve stoje, kdežto muži v sedě.“ Herodotos (2004, 112)

V éře středověku dochází k prvním kontaktům mezi západem a východem. Svůj podíl na bližším seznámení s orientálními oblastmi má bezpochyby existence cordóbského chalífátu na Pyrenejském poloostrově; od 11. století hrají nezastupitelnou úlohu také křížové výpravy. Zprávy ze svých cest přinášeli i první diplomaté a obchodníci. O tom, jak na tyto první cestovatele působila orientální kultura, je možné se pouze dohadovat. Je ovšem pravděpodobné, že se v této době rodí obraz bohatého, pohádkového Orientu překypujícími trhy se vzácným kořením.²¹ S veškerým svým bohatstvím se Orient stal tajemným a kouzelným místem. Ve vnímání orientálního protoru tak dochází k jisté dichotomii – „západní fantazie začala na východ situovat jak utopické země plné přepychu a hojnosti, tak děsivá místa monster“ (Scheinostová 2004, 159). Zobrazování orientálních monster souvisí s představou, že fyzické anomálie obyvatel tohoto prostoru souvisejí s jejich hříšnou duší. Pokřivené tělo je tak přímým obrazem špatné bezbožné duše. Dalo by se říci, že se jedná o způsob určitého rozlišení světa křesťanského a pohanského. Scheinostová (2004) také upozorňuje na skutečnost, že oblast Orientu sloužila Evropanům k projekci vlastních tabuizovaných tužeb. Obyvatelstvo orientálních oblastí je tak uměle démonizováno a stává se „zástupnými hříšníky“ západní kultury.²²

²¹ Na první návštěvníky arabských oblastí mohly zapůsobit zejména stavby; nebylo ničím zvláštním, že se při stavbě budov používaly drahé kovy.

²² Označení „zástupní hříšníci“ je převzato z článku Aleny Scheinostové *Stvoření místa ve středověkém cestopise. Cestopis tzv. Mandevilla* (2004, 159). Zobrazování monster mohlo na čtenáře zapůsobit velmi sugestivně. Lze si jen těžko představit, jaký pocit vyvolával ve středověkém čtenáři tento popis: „*Na jiném kraji v té zemi sú lidé bezhlaví a mají oči na ramenú a mají ústa na prsech a ta jsú způsobena jakožto podkova. ... A jsú také v té zemi jiní lidé, ješto také hlav nemají a mají oči i usta zadu na pleci. A sú opět lidé, kteřížto očí ani nosov nemají, ale mají tvář desknatú jako talěř a miesto očí sta dvě dieře malé. A mají ústa jako rozsedlinu napříeč. Také v té zemi nalezneš lidi jiné, ješte nesličnějšie, jichžto dolejšie pysk tak dlúhý jest, že všecku tvář jím přikrývají, když spie.*“ *Cestopis tzv. Mandevilla* in: Zdeňka Tichá (ed.), *Jak staří Čechové poznávali svět*, Vyšehrad, Praha 1985, s. 68-69.

Ke zintenzivnění kontaktů Orientu a Evropy dochází v průběhu křížáckých tažení na Blízký východ.²³ Ačkoliv nedosahují tyto válečné výpravy žádných významných územních zisků, mají svůj význam v kulturním obohacení křesťanského světa. Zároveň se evropští rytíři (a následně evropské obyvatelstvo) seznamují s islámem, který se stává jedním z charakterizačních znaků Orientu. Zajímavé je, že záhy po ukončení křížových výprav vznikají na některých evropských univerzitách specializovaná pracoviště zabývající se studiem orientálních jazyků.²⁴ Zde lze vysledovat první vědecký zájem o prostor Orientu.

V průběhu 16. století se na univerzitách zakládají samostatné katedry arabistiky; studium zaměřené na orientální oblasti se pak rozvíjí i v následujících staletích. Z hlediska vědeckého studia Orientu, zvláště pak Egypta, je významná Napoleonova výprava z konce 18. století, jejímiž členy jsou i vědci. Tato vědecká výprava vede také k tomu, že orientální prostor přestává být vnímán jako místo, kde žijí pouze vyznavači islámu, naopak se začíná zvedat vlna zájmu o kulturu orientálních oblastí. Tento rostoucí zájem mohl být také vyvolán počínajícím romantismem, kdy „muslimský svět platí za barvitý, exotický a nebezpečně přitažlivý“²⁵. V době romantismu se také ustaluje stereotypní obraz Orientu.²⁶ Zároveň roste počet cestovatelů, kteří navštěvují místa spojená s biblickým příběhem o životě Krista. Tento nárůst zřejmě souvisí s poetikou romantických cestopisů, pro které

²³ První křížová výprava byla vyhlášena papežem Urbanem II. na sněmu v Clermontu v roce 1095. O rok později se do Svaté země vydala první skupina rytířů. Konec křížáckých válek se datuje do roku 1291, kdy padla poslední křížácká pevnost v Akkonu.

²⁴ Blíže viz Edward W. Said, *Orientalismus* (2008).

²⁵ Richard Fletcher, *Kříž a půlměsíc*, Mladá fronta, Praha 2004, s. 118.

²⁶ Blíže viz Zdeněk Hrbata, Martin Procházka, *Romatismus a romantismy. Pojmy, proudy, kontexty*, Karolinum, Praha 2005.

jsou typické stylizace autorů do postav poutníků hledajících v oblasti Orientu zdroj víry.²⁷

„Cíl cest těchto poutníků označujeme jako ‚starý Orient‘, tj. klasický, tradiční, modernizací zatím nezasažený.“²⁸ Romantický až fantazijní obraz Orientu se uplatňuje i v kultuře českého národního obrození. Zejména biblické krajiny bývají líčeny jako pozemský ráj.²⁹

V druhé polovině 19. století dochází k postupnému odkouzlování Orientu. V některých pracech začíná být oblast Orientu popisována jako špinavá; oblast pouze předstírající velkolepost a krásu. Dřívější romantické představy o orientální oblasti mohou být i záměrně ironizovány a zesměšňovány.³⁰ Objevují se také názory, že orientální oblasti jsou v podstatě zaostalé; je tedy dobře, že do těchto oblastí přicházejí Evropané a přinášejí Orientálcům pokrokovou kulturu a vzdělání. Mohli bychom říci, že se jedná o formu kolonialistického pohledu Evropanů na orientální obyvatelstvo.³¹

2.2 CESTY ČECHŮ DO OBLASTI ORIENTU

Orient byl tradičním místem spojeným se životem Ježíše Krista, proto do tohoto prostoru směřovaly kroky evropských poutníků. Tvrdí se, že prvním Čechem, který se chtěl

²⁷ Blíže viz Hrbata, Procházka, *Romatismus a romatizmy* (2005). Zde je připomínána zejména Lamartinova cesta do Orientu, kde je cesta (a prožitky s ní spojené) chápána i jako způsob formování sebe sama.

²⁸ Ľubica Obuchová, *Krajané ve starém Orientu*, Česká orientalistická společnost, Praha 2008, s. 7.

²⁹ Blíže viz Faktorová, *Mezi poznáním a imaginací* (2008).

³⁰ Například Jan Neruda se ve svých *Obrazech z ciziny* (1872) vysmívá turecké zbožnosti a důvěřivosti. V díle je vylíčena jeho návštěva svatého muže, který má již stovky let žít ve vykotlaném kmeni. Kmet není ale přítomen; v kmeni leží pouze cár látky a kudla. Namísto prožitku posvátného, mystického místa se cestovatel zabývá poměrně nepatřičnou myšlenkou, že by mohl nožík ukrást. V textu jsou vyjádřeny zjevné Nerudovy pochybnosti ohledně svatosti starého muže, které v důsledku vyznívají komicky.

³¹ Josef Kořenský ve svém díle *Tureckem do asijských dálav* (1924, 14) píše: „Četné minarety věští sídlo mohamedánské a tedy kraj, jež může povznést k plodnosti toliko důmysl zemědělce západoevropského.“ O vnímání obyvatel Orientu jako zaostalých, podřadných se zmiňuje i Edward W. Said (2008, 236): „Orientálec byl příslušníkem podřízené rasy, a musel být proto podroben.“

vydat na tato místa byl už pražský biskup Vojtěch, tomu se ovšem jeho cestu nepodařilo uskutečnit.

Prvním českým poutníkem do Svaté země se tedy stává až kanovník Osel, který svou cestu uskuteční ještě před vypuknutím křížových výprav.³² Osel po sobě nezanechává žádný cestopis, o jeho vykonané cestě se dozvídáme ze záznamů Kosmovy Kroniky české.

Rozvoj poutnictví do Palestiny nastává v době křížových výprav, kdy vznikají rytířské řády, které mají za úkol chránit poutníky na cestách. Poutníci často pocházejí z řad evropské šlechty, která se účastní výbojů do Svaté země, nebo se jedná o osoby spjaté s církevním prostředím. Zprávy o těchto cestách se zachovaly v kronikářských záznamech.³³

Z dob středověku pochází spis *Liber de Terra sancta* sepsaný pravděpodobně kolem roku 1330 v Padově, dnes uchovávaný v rukopisných sbírkách pařížské národní knihovny. Zajímavé je, že autor rukopisu sám sebe označuje jménem Odoricus Boemus.³⁴ Pokud budeme akceptovat český původ autora, bylo by možné považovat tento spis za první popis Palestiny pocházející z pera českého autora.

Doba husitských bouří znamená prozatímní konec cestování, ale již na konci 15.století dochází k obnovení poutnických cest do orientálního prostoru. Již v roce 1493 se do Palestiny vydává český šlechtic Jan Hasištejnský z Lobkovic, jehož dílo se zachovalo v opise z roku 1515. Neexistují doklady, které by mohly předložit důkazy o tom, že toto dílo bylo známé následujícím generacím cestovatelů. Ve stejné době je na cestu do

³² Jméno tohoto poutníka se objevuje ve dvou variantách. Josef Dostál a Alena Scheinostová uvádí českou podobu jeho jména, tedy Osel. Zdeňka Tichá užívá jeho latinskou podobu Asinus.

³³ Otázkou zůstává, zda-li takové cesty vykonávají i prostí obyvatelé středověké Evropy, o kterých se kronikářské záznamy nezmiňují.

³⁴ Někdy bývá tento autor označován také jako Odorik z Pordenone.

Palestiny vyslán také Martin Kabátník, o kterém jsme se zmiňovali již výše. V polovině 16. století se na pouť do Svaté země vydá pražský měšťan Oldřich Prefát z Vlkanova, který ve svém cestopise *Cesta z Prahy do Benátek a odtud po moři do Palestiny* (1563) předkládá čtenářům i texty ryze praktické povahy – jakým způsobem zajistit dopravu, jak se stravovat. Dá se říci, že dílo obsahuje poučení, jakým způsobem se mají chovat případní další zájemci o cestu do této oblasti. Již tradičním prvkem je převyprávění dobrodružného zážitku, v tomto případě střet s tureckými piráty. Známým poutníkem, který vykonal cestu do Palestiny, je rudolfínský dvořan Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic. Tento cestopisec se ve svém díle *Cesta z Království českého do Benátek odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta* (1608) odvolává na Kabátníkův i Prefátův cestopis. Jelikož chce Kryštof Harant dát na odiv svou učenost, jsou součástí knihy četné poznámky a citáty, které zatlačují do pozadí příběh o Harantově cestě a způsobují, že text je jen obtížně čitelný.

Zdá se, že během 17. století slábne produkce českých cestopisů z oblasti Orientu. Nabízí se otázka, čím je toto způsobeno. Pravděpodobně se jedná o vliv válek evropských zemí s tureckou armádou, které poznamenávají období 16. i 17. století. Z tohoto důvodu vzniká představa Turka jako nepřítel.³⁵ Prvním spisem zobrazujícím negativní obraz orientálního obyvatelstva je zřejmě *Anti-alkoran* (1614) Václava Budovce z Budova, který se v druhé polovině 16. století účastnil diplomatické mise směřující do Cařihradu, kde pak i několik let Budovec žil. Ve svém díle se snaží přesvědčit případné budoucí křesťanské

³⁵ Vnímání Turka, tedy Orientálce, jako hrozby je patrné i v organizaci šlechtických vlastností 16. století. Český rytíř Jan Zajíc z Házmburka uspořádal v letech 1544 a 1552 divadelní turnajová představení, které mělo sloužit jako propagace křesťanských rytířských ctností. V tomto představení bojovali rytíři proti největšímu vojenskému nebezpečí této doby, proti Turkům. Zároveň se jedná o způsob vymezení „správné křesťanské“ kultury proti nepřátelské kultuře Orientu. Více viz Jaroslav Pánek (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007.

zajatce, aby se nevzdávali své víry a nekonvertovali k islámu, jehož učení ve spisu vyvrací. *Anti-alkoran* nepředstavuje žádný typ cestopisné literatury, ale lze jej považovat za prostředek, pomocí kterého byl utvářen obraz Orientu a jeho obyvatel.

Ze 17. století pocházejí zprávy z diplomatických misí směřujících k tureckému sultánovi. Tyto zprávy mohou obsahovat zmínky o životě sultánova dvora i prostých Orientálců. Dá se předpokládat, že podobné záznamy byly součástí cestovních deníků vyslaných diplomatů. Přesto se zdá, že zájem cestovat na Blízký východ během 17. a 18. století upadá a cesty na toto území se začínají opět uskutečňovat až na počátku století devatenáctého.³⁶ Jak bylo naznačeno výše, tento nárůst může souviset s nastupujícím romantismem, kdy se cestovatelé navrací do míst spojených s dějinami křesťanství.

Některé důvody k uskutečnění cest na Blízký východ jsou nečekané. Tak se například v polovině 19. století na cestu do Persie vydává tábořský rodák, vojenský velitel August Karel Kříž. Zde má pomoci s výcvikem a reorganizací místní armády. Přednášky určené perským vojákům byly vydány tiskem a staly se první učebnicí vojenství v Persii.³⁷ Z druhé poloviny 19. století známe zprávy z cest literátů, jakými jsou Jan Neruda či Vítězslav Hálek. Jak bylo již výše zmíněno, Orient přestává být vnímán jako kouzelné fantazijní místo, autoři cestopisné literatury poukazují na nedostatky či nešvary orientálního života.

V 19. století vzniká i specializovaná literatura určená pro potřeby cestovatele a usnadňující jeho putování. V roce 1858 vychází německá příručka Moritze Bushe

³⁶ Co neustává jsou misijní cesty kleriků za účelem šíření křesťanské víry. V první polovině 18. století se do Egypta vydávají dva františkánští bratři Josef Římař a Václav Prutký. Blíže viz Josef Kinský (ed.), *Čeští cestovatelé*, Orbis, Praha 1961.

³⁷ Více informací o cestě Augusta Karla Kříže viz Josef Kinský, *Čeští cestovatelé* (1961)

Reisehandbuch nach Aegypten obsahující praktické rady pro zájemce o návštěvu Egypta. Čtenář se seznámí s možnými způsoby dopravy i s předběžnou finanční kalkulací cesty. Kniha také podává popis významných měst (Káhira) a vykresluje plány známých oblastí hodných návštěvy (pyramidy v Gíze a Sakkáře), doporučuje čtenáři i další zajímavá místa vhodná k uskutečnění dílčích výletů (Jeruzalém, Rosette, Assuán) v rámci pobytu na egyptském území. Vzhledem k tomu, že kniha podává všechny tyto informace, lze ji začlenit po bok moderních turistických průvodců.

2.3 STEREOTYPY SPOJOVANÉ S OBLASTÍ ORIENTU

Orient představoval pro Evropany nejbližší exotický prostor, v jehož rámci jsou projektovány evropské představy, které se stávají stereotypními. Položme si otázku, zda je možné tyto představy nějakým způsobem systematizovat.

První skupina představ vychází z obrazu velkolepého Orientu překypujícího bohatstvím. Tento obraz vzniká ze zlomků zpráv o kultuře východních oblastí zprostředkovaných prvními cestovateli do tohoto prostoru. Ti podávají zprávy o okázalosti sultánova dvora a velikosti mešit překypujících nádhernou výzdobou. Obraz bohatého Orientu může být posilován obchodními kontakty mezi evropskými a orientálními zeměmi. V Orientu běžně dostupné zboží, jakým jsou nejrozličnější druhy koření či káva, je na evropském území vnímáno jako luxusní.³⁸ Snadná dostupnost této komodity může ovlivňovat představu o bohatství orientálních zemí. Z tohoto důvodu jsou na toto území západní fantazií „tradičně situovány země hojnosti a přepychu“ (Scheinostová 2004, 159).

³⁸ „Káva jako drahé dovážené zboží byla v počátcích záležitostí šlechty a bohatých měšťanů. V této době zaujímalo své místo také v apatykách jako cenný a účinný lék.“ Zdeněk Žáček, *Nad šálkem plným vůně*, Praha 1981, s. 17.

Zároveň je oblast Orientu vnímána jako nebezpečná, její obyvatelé jsou démonizováni. Tato démonizace je přímo ovlivňována kulturními rozdíly mezi Evropany a Orientálci. Zásadním rozdílem ovlivňujícím kulturu obou oblastí je náboženství. Křesťanská společnost vnímá arabský svět jako nepřátelský. Nejenže se postava Mohameda objevuje v souvislosti s Antikristem, křesťanskému světu je cizí také kočovný způsob života Arabů, který je v rozporu s uspořádáním evropského životního prostoru, kde většina obyvatelstva zůstává po celý život usedlá na jednom místě. Orientální obyvatelstvo se tak v očích křesťanů stává marginály, kteří nepřijímají normy a zvyky civilizovaného (z pohledu Evropanů křesťanského) světa a stávají se tak nebezpečnými.³⁹

Náboženská dogmatika křesťanské církve ovlivňuje ve středověku i intimní život věřících. Sexuální tematika je tabuizována, za nepovolené sexuální praktiky hrozí i smrt. Představy o orientální kultuře bývají často spojovány s obrazem haremu a jeho života. Harem ovlivňuje vnímání sexuálního života Orientálců v evropském myšlení. Středověká společnost projektuje do představ o Orientu své, z hlediska kulturního, nenaplnitelné tužby, proto je sexuální chování orientálního obyvatelstva vnímáno jako zvrácené.⁴⁰ Edward W. Said (2008) připomíná, že Orient bývá tradičně spojován s motivy smyslnosti, svodů sexu či touhy; právě pro spojování s těmito motivy dochází ke zveličování sexuality orientální společnosti. K tomuto mohla přispět i znalost Koránu, ve kterém je vyobrazena představa ráje určeného pouze mužům, na které zde čeká svět nekonečných sexuálních radovánek.⁴¹

³⁹ Více se k rozdílům životních stylů křesťanského a islámského světa vyjadřuje Jacques Le Goff, *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991. Pro srovnání také doporučujeme Richard Fletcher, *Kříž a půlměsíc* (2004).

⁴⁰ Blíže viz Alena Scheinostová, *Stvoření místa ve středověkém cestopise* (2004).

⁴¹ Rozdíly mezi křesťanstvím a islámem a klíčové prvky islámského náboženství jsou známy již Janu Hasištejnskému z Lobkovic, který vysvětluje náboženské zvyklosti Arabů ve svém cestopisu z konce 15. století.

Svou nezastupitelnou roli v konstrukci stereotypní představy sexuální nevázanosti Orientu pravděpodobně má i skutečnost, které si jistě všimají všichni cestopisci – polygamie arabské společnosti.

Tradičně je Orient označován také za „pohádkový“. Zřejmě se jedná o jeden z nejčastějších přívlastků, který bývá v souvislosti s arabským světem zmiňován. To je způsobeno skutečností, že je evropské společnosti známý soubor arabských příběhů, pohádek, anekdot a cestopisů nesoucí název *Tisíc a jedna noc*. Vyprávění *Tisíce a jedné noci*, jejichž rámec tvoří příběh krále Šahrijára a moudré Šahrazád, jsou v Evropě známy od počátku 18. století díky francouzskému překladu Antoina Gallanda. Z francouzštiny jsou následně pořizovány překlady souboru do ostatních evropských jazyků. Soubor *Tisíc a jedna noc* a již v dřívějších dobách známé *Bidpajovy bajky* pomáhají formovat představu o pohádkovosti Orientu. Fascinace orientálními vyprávěcími látkami je patrná až do dnešní doby.⁴²

⁴² O oblibě orientálních námětů i v současnosti svědčí americký snímek *Sinbad: Legend of the Seven Seas* natočený režisérem Timem Johnsonem v roce 2003. V České republice v dnešních dnech vychází první díl exkluzivního vydání *Tisíce a jedné noci*.

III. MEDAILONKY JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ

Než přistoupíme k samotné typologii vybraných textů, pokládáme za nutné předložit obecná fakta o autorech rozebíraných děl. Autoři jsou pro snazší přehlednost seřazeni podle abecedy.

3.1 VÍTĚZSLAV HÁLEK

V roce 1861 jsou založeny Národní listy a Vítězslav Hálek se stává členem jejich redakce, ve které má na starosti divadelní a literární rubriku, v redakci také zaujímá místo fejetonisty. Ve fejetonní rubrice uveřejňuje cestopisné fejetony, ve kterých zaznamenává zážitky ze svých cest. Jednu z největších absolvuje s podporou Svatoboru v roce 1865, kdy zamíří na jih Evropy, Balkán a dále až do Malé Asie.⁴³ Fejetony napsané a otištěné během této cesty byly uspořádány do souboru *Z cest: Do Cařihradu a domů* vydaného v roce 1913.

Vítězslav Hálek, který žil v letech 1835 – 1874, bývá spolu s Janem Nerudou označován za vůdčího představitele generace májovců. Po studiích na pražském Akademickém gymnáziu se zapsal na filozofickou fakultu, po třech letech však vysokoškolských studií zanechal a začal se věnovat umělecké tvorbě. Psal povídky, baladické i lyrické básně, byl přispěvatelem novin a časopisů. Jeho prvotinou byla lyricko-epická báseň *Alfréd* (1858) byronského typu psaná pod vlivem Máchova Máje. Za tuto skladbu se mu bohužel nedostalo uznání.

⁴³ Vítězslav Hálek vycestuje za hranice českého království celkem třikrát. Námi zde zmiňovaná cesta je již druhou v pořadí. Svou první cestu uskutečnil v roce 1862, kdy navštívuje Halič, Krakov a Tatry. Poslední cesta z roku 1871 zavede Hála do severní Itálie.

Velký ohlas zajistila Hálkovi až sbírka *Večerní písně* (1859). Po vydání této sbírky rostla jeho popularita a pro dobové publikum se stal ztělesněním milého a nabádajícího národního pěvce.

Velké popularitě se také těšily Hálkovy prózy inspirované městským a zejména vesnickým životem. Povídky z vesnického prostředí byly často vystavěny na kontrastu dvou různých způsobů života (*Na statku a v chaloupce*, 1873) a odhalovaly bezcitnost sedláckého stavu (*Na vejminku*, 1874). Povídky zabývající se městským prostředím humorně a ironicky zobrazovaly sobeckost a citovou prázdnotu měšťáka (Poldík rumař, 1874). Ve svém jediném románu *Komediant* (1861) se Hálek zaměřil „na problematiku postavení umělce ve společnosti“⁴⁴.

Coby člen redakce *Národních listů* měl na starosti kulturní a divadelní rubriku, ve svých literárních a divadelních kritikách se snažil přiblížit umění potřebám běžného života i principům realismu. Jako autor fejetonů se pokoušel také vychovávat a vzdělávat své čtenáře, brojil například proti brakové literatuře a nabádal čtenáře k četbě české knižní produkce. Dožadoval se také literárních besed a veřejných přednášek, které měly ve čtenáři pěstovat umělecký vkus. Je patrné, že Hálek pocítoval nutnost vzdělávat čtenářskou obec, nevedl ji ovšem k samostatnému úsudku, ale nabízel hotové postoje.

Také podporoval nové talenty, s každým začátečníkem na poli umění jednal zdvořile a taktně. Na mladé autory se soustřeďoval během svého působení v *Květech* a vedení literárního odboru *Umělecké besedy*.

Vítězslav Hálek zemřel náhle na zápal plic roku 1874. Jan Neruda okomentoval odchod svého generačního soupeřníka těmito slovy: „Vítězslav Hálek mrtev! Národ

⁴⁴ *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, 2/1 H-J, Academia, Praha 1993, s. 47.*

nesvorný a rozervaný jako snad nikdy ztratil nyní ještě jednoho z nejlepších svých synů...
Neštěstí skutečně nechodí samo!⁴⁵

3.2 FRANTIŠEK KLEMENT

František Klement žil v letech 1851 – 1933. Klement je poněkud záhadnou postavou české literatury. Veškeré nashromážděné informace říkají totéž – Klement představuje profesionálního spisovatele cestopisné prózy, který se ve svých pracích orientuje na zobrazování arabského světa. Autoři *Lexikonu české literatury* ho vyzdvihují jako „vnímavého pozorovatele“⁴⁶. Své cesty absolvoval ve společnosti arcivévody Ludvíka Salvatora, do jehož služeb Klement vstoupil. Z cest zasílal dopisy do redakcí Národních listů a Lumíra. Jeho cestopisné texty jsou uveřejňovány také na stránkách časopisu Květy.

Je autorem tří cestopisů *Z Jaffy do Jeruzálema* (1894), *Palestina* (1895), posledním dílem je text nesoucí název *Z ovzduší harému a pouští* (1909).⁴⁷ Ovšem největší část literární pozůstalosti Františka Klementa tvoří rukopis cestopisu *Sýrie*. Za Klementova života byla část textů z tohoto cestopisu publikována v již zmiňovaných Květech. Užívá také pseudonym Quido Mansvet.⁴⁸

⁴⁵ Jan Lehár, Alexandr Stich, Jana Janáčková, Jiří Holý, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, s. 270.

⁴⁶ *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 2/II K-L, Academia, Praha 1993, s. 706.

⁴⁷ O častých návštěvách Orientu nesvědčí pouze názvy Klementových knih, ale i vlastní zmínky o předešlých výpravách v díle *Z ovzduší harému a pouští* (1909, 51): „Rád si vzpomínám na dobu prvního mého pobytu v Cařihradě – ach, jest tomu již tak dávno!“

⁴⁸ Informace převzata z http://cs.wikisource.org/wiki/Autor:Franti%C5%A1ek_Klement (cit. 14. 9. 2011). Pseudonym užíval zejména pro práce z okruhu krásné literatury. Klement během svého života vydal dva romány *Dva obrazy ze života starořímského* (1905) a *Messalina, obraz ze života starořímského* (1903).

3.3 JOSEF KOŘENSKÝ

Podobně jako František Klement je Josef Kořenský považován za profesionálního cestovatele pišícího knihy zaznamenávající zážitky z výprav po celém světě. Samotné cestování je pro Kořenského koníčkem, kterému se věnuje i při náročném povolání pedagoga, zřejmě z tohoto důvodu působí některé jeho texty jako naučné články. Své cestopisy také upravuje pro potřeby mládeže, zakládá tak tradici tvorby cestopisné literatury určené dětem a mládeži.

Josef Kořenský žil v letech 1847 – 1938. Už od dětských let se zajímal o přírodní vědy a pěstoval turistiku. V 60. letech studoval na Amerlingově učitelském ústavu v Budči v Praze a takřka celou svou profesní kariéru strávil v dívčí měšťanské škole v Praze na Smíchově, kde vyučoval přírodovědným předmětům, od 90. let působil na této škole také jako ředitel. V roce 1927 byl Kořenskému udělen čestný doktorát Karlovy univerzity za vědeckou práci v oboru paleontologie a entomologie.

Jeho velkým koníčkem bylo cestování a turistika. V roce 1874 navštívil světovou výstavu v Paříži, ale svou největší cestu vykonal téměř o dvacet let později – se svým přítelem Karlem Řezníčkem se vydal na roční cestu kolem světa. Pro tuto cestu měl Kořenský připraven podrobný itinerář a samotná cesta se stala podkladem pro rozsáhlý třídílný cestopis *Cesta kolem světa* (1895 – 1897). Ze všech zemí, které navštívil, Kořenského nejvíce upoutalo Japonsko. Oceňoval, že si japonská společnost zakládá na zdvořilosti, a zaujaly ho také čajovny a odlišný způsob stolování.

Na cestách se vyhýbal dobrodružství, toto je patrné i v jeho textech, ve kterých se soustředil na zobrazování života a zvyků domorodců. Nabízel tedy zejména poučení, je nepochybné, že jeho knihy mohly inspirovat začínající cestovatele a pomáhaly jim

v pochopení národů zemí, které se rozhodli navštívit. Pravděpodobně z tohoto důvodu je Kořenský někdy označován jako „učitel cestovatelů“⁴⁹. Během svých cest nezapomínal na svého koníčka, proto prováděl také sběry přírodnin, které se staly součástí sbírek kabinetu smíchovské školy a také sbírek Národního či Náprstkova muzea.

V roce 1908 byl Kořenský penzionován, již necestoval, ale své zkušenosti a zážitky z cest shrnul v dalších knihách. Až do své smrti roku 1938 žil na Smíchově ve společné domácnosti se svou ovdovělou sestrou.

3.4 ALOIS MUSIL

Představitel moderní české arabistiky a světově uznávaný orientalista – těmito slovy bývá v odborné literatuře uváděn Alois Musil, autor žijící v letech 1868 – 1944. Jeho život ovlivnil zejména vstup do bohosloveckého semináře v Olomouci v roce 1887. Po absolvování tohoto semináře a během příprav na vykonání rigorózní zkoušky se Musil seznámil s encyklikou papeže Lva XIII. *Providentissimus Deus* (1893), ve které svatý otec vyzýval k obnovení biblických studií. Zdá se, že tato encyklika Musila skutečně zasáhla. Od roku 1895 díky uděleným stipendiím studoval nejprve dominikánskou biblickou školu v Jeruzalémě, později francouzskou jezuitskou univerzitu v Bejrútu.

Během svých studií zavítal na místa, která do té doby odolávala evropským cestovatelům. Díky tomu Musil učinil roku 1898 senzační nález na záměčku Kusejr Amra, zde „nalezl rozsáhlé nástěnné malby znázorňující v rozporu s islámskou tradicí lidské postavy“⁵⁰. Okolnosti nálezů byly velmi dramatické – Musil byl obklíčen nepřátelským

⁴⁹ Josef Kinský, *Čeští cestovatelé II*, Praha 1961, s. 125.

⁵⁰ Michael Borovička, *Cestovatelství. Velké dějiny zemí Koruny české*, Praha-Litomyšl 2010, s. 515.

kmenem a na útěku bohužel ztratil jedinou fotografii potvrzující fantastický nález. Po návratu do Evropy mu tedy chyběl důkaz o učiněném nálezu. Proto se do zámečku Amra vrátil v roce 1900, kde během svého dvoutýdenního pobytu stihl pořídit několik stovek fotografií a skic nalezených maleb. Výsledky výzkumu pak byly publikovány ve dvousvazkové monografii *Kusejr Amra* (1907 vydáno ve Vídni v němčině, česky 1932), tento výzkum a jeho závěry přinesl Musilovi vědeckou proslulost.

V následujících letech podnikal Alois Musil další výpravy na území Orientu. V roce 1908 se rozhodl zkoumat náboženství a myšlení kočovníků, pro potřeby tohoto výzkumu žil jako příslušník kmene Rwala, kde se stal i spolunáčelníkem a přijal beduínské jméno Músa ar-Rweili. Na žádost osmanské vlády mapoval na přelomu let 1908 a 1909 za pomoci rakouských vojenských kartografů severní část Arábie pro potřeby výstavby nového úseku bagdádské železnice. V roce 1912 doprovázel loveckou výpravu prince Sixta z Bourbon – Parmy po území dnešní Sýrie a Iráku, zároveň zde s vojenským kartografem Rudolfem Thomasbergerem pátral po nerostných surovinách.

S vypuknutím 1. světové války byl Musil coby znalec blízkovýchodní problematiky angažován v politice – působil jako diplomat v Osmanské říši, kde se snažil přesvědčit arabské obyvatelstvo, aby v bojích podpořilo osmanskou vládu. Bohužel se tato jednání ukázala být neúspěšná.

Kvůli práci v rakouských službách se Alois Musil stal terčem českého rostoucího nacionalismu, byl obviňován z toho, že není správných Čechem, pokud sloužil monarchii. Až z intervence Masaryka byl Musil po svém odchodu z vídeňské univerzity jmenován roku 1920 řádným profesorem pomocných věd východních a arabistiky na Karlově univerzitě. Na slavnosti inauguraci přednesl nový profesor projev nazvaný *Jak jsem*

poznával Orient. O prezidentově přízni svědčí také Musilovo setkání s americkým podnikatelem Charlesem R. Cranem, které zorganizoval právě Masaryk. Crane při této příležitosti nabídl Musilovi možnost dlouhodobého pobytu v cizině. Český arabista předloženou nabídku využil a pět let jezdil po univerzitách a vědeckých ústavech anglosaského světa. Tento zahraniční pobyt přispěl k tomu, že v angličtině vyšlo velké šestidílné souhrnné Musilovo dílo o Orientu *Oriental Explorations and Studies* (1926 – 1928). V poválečné době také napsal na základě svých poznámek osm cestopisů a dvanáct dobrodružných knih určených dětským čtenářům.

V roce 1938 odešel Musil do penze a nadále se věnoval vedle vědecké práce též zemědělstvím. Na jaře roku 1944 zemřel a podle jeho přání mu rodina na náhrobní kámen nechala vyrýt tato slova: „Hledal pravdu v širé poušti arabské, bádá o ní v knihovnách a muzeích, objasňoval ji v četných knihách, zaséval ji do srdcí posluchačů a zde odpočívá spoléhaje se na Milosrdenství jediné Pravdy.“⁵¹

3.5 JAN NERUDA

Jan Neruda je čelním představitelem literární generace májovců. Takřka polovinu života, rámovaného daty 1834 a 1891, strávil na Malé Straně v Praze. Psal básně a povídky, bývá hodnocen jako „tvůrce českého fejetonu založeného na zachycení proměnlivé tváře domácí i cizí každodennosti“⁵².

Studoval na malostranském gymnáziu, odkud odešel na Akademické gymnázium. Po maturitě se nejprve zapsal na právnickou fakultu, po třech semestrech fakultu opustil a

⁵¹ Tamtéž, s. 521.

⁵² *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 3/1 M-O, Academia, Praha 2000, s. 493.

přestoupil na fakultu filozofickou. Studia nedokončil a začal se živit novinářinou. Nejprve pracoval jako lokárkář v německém pražském deníku *Tagesbote aus Böhmen*. Později se začal věnovat fejetonu, zejména jako redaktor *Národních listů*, kde působil od roku 1865 a setrval zde až do své smrti.

„Fejetonem si Jan Neruda získal jméno i v těch kruzích české veřejnosti, které na literaturu příliš nedbaly.“⁵³ Povzbuzen svým úspěchem v novinách začal Neruda pořizovat z vybraných fejetonů knihy, tímto způsobem vznikl i soubor cestopisných fejetonů *Obrazy z ciziny* (1872).

Coby básník byl Neruda vnímán mezi svými současníky jako ironik a skeptik. Básnická prvotina *Hřbitovní kvítí* (1858) nebyla přijata příliš kladně. Neruda se zde stavěl proti zavedeným literárním konvencím, které již podle něj nemohou přinést nové podněty a témata. Navíc zde zobrazuje lidský smutek, bolest a neštěstí, což bylo v přímém rozporu s tehdejší konvencí vyžadující přítomnost radosti a optimismu v literárním díle. Rozsahem největší sbírkou byly *Knihy veršů* (1868), které představují výbor z dosavadní Nerudovy tvorby. Největší úspěch u dobového čtenářstva zaznamenaly *Písně kosmické* (1878) překvapující znalostmi z oblasti astronomie, zarážející vírou v konečnost vesmíru i lidstva. Šanci lidstvu skýtá morální obroda. Na úděl člověka se Neruda zaměřil i v následující sbírce *Prosté motivy* (1883), kde je na lidský život nahlíženo v proměnách jednotlivých ročních období. Ve stejném roce také vyšla sbírka *Balady a romance* (1883). Poslední sbírka *Zpěvy páteční* (1896) byla vydána posmrtně Ignátem Hermannem a Jaroslavem Vrchlickým.

⁵³ Jan Lehár, Alexandr Stich, Jana Janáčková, Jiří Holý, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, s. 283.

Více než pro básnickou tvorbu si Neruda vážila dobová společnost pro jeho prozaické texty. V tomto směru jsou nepochybně jeho vrcholným dílem *Povídky malostranské* (1878) zobrazující život obyvatel Malé Strany, prostoru relativně uzavřeného před okolním světem. V jednotlivých povídkách je patrné napětí mezi zdánlivou idyličností prostoru a zároveň věznění člověka v sítích předsudků. V tomto byl Neruda velmi moderní a jeho povídky byly srovnávány s Čechovovem nebo Maupassantem. „Ve dvacátém století se *Povídky malostranské* dočkaly mnoha překladů; patří k nejuznávanějším dílům české klasické prózy.“⁵⁴

Jan Neruda zemřel na zánět pobřišnice, který byl vyvolaný rakovinou střev. Jeho pohřeb se stal společenskou událostí a národní manifestací.

⁵⁴ Jan Lehár, Alexandr Stich, Jana Janáčková, Jiří Holý, *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 286.

IV. TYPOLOGIE

Následující kapitola se zabývá rozбором jednotlivých textů z hlediska morfologického a tematického. Z hlediska morfologického jsou texty porovnávány na základě několika kritérií. Prvním kritériem je slovesná osoba tedy, zda-li je text čtenáři předkládán v 1. nebo 2. osobě, či v 3. osobě vyprávění. Tímto způsobem zjistíme, do jaké míry splývá osoba cestovatele – vypravěče s osobou autora textu. Splývání těchto subjektů je jednou ze základních charakteristik cestopisného žánru. Zároveň se jedná o možnost, jak upoutat čtenářovu pozornost a přiblížit se mu.

Otázka, jakým způsobem je navazován kontakt se čtenářem, je druhým kritériem hodnocení. Zde si všímáme nejen samotného oslovení čtenáře, ale například i užití humoru a složek, které mohou sloužit k upoutání čtenářovy pozornosti a následné komunikaci v rovině autor/vypravěč – čtenář.

Jelikož jsou texty cestopisného rázu kladeny na pomezí literatury faktu a beletrie, budeme si během analýzy děl všimnout míry fakticity a beletrizace v jednotlivých textech. Cestopis bývá také zařazován k žánrům publicistické literatury, proto si budeme klást otázku, za jakých podmínek je toto zařazení oprávněné.

Nesmíme opomenout ani tematickou složku porovnávaných textů. Zde si klademe otázku, jaké je celkové téma cestopisu, a zároveň sledujeme, jak je naplňován (či nenaplňován) stereotypní obraz Orientu.

Jednotlivé texty budou řazeny podle doby jejich uveřejnění. Nejstaršími jsou Hálkovy cestopisné fejetony uveřejňované v Národních listech během roku 1865. Poté se zaměříme na cestopisné fejetony Jana Nerudy nejen z toho důvodu, že se objevovaly na stránkách téže novin od roku 1870, ale i protože se nabízí srovnání těchto generačních

souputníků. Z přelomu 19. a 20. století pochází text Františka Klementa, předposledním analyzovaným textem bude cestopis Josefa Kořenského. Ačkoliv Musilův cestopisný text časově předchází Kořenského textu, bude zařazen jako poslední z důvodu zobrazení odlišného orientálního světa.

4.1 VÍTĚZSLAV HÁLEK: Z CEST: DO CAŘIHRADU A DOMŮ (1865)

Roku 1865 podnikl Hálek s podporou Svatoboru velkou cestu na jih. Průběh cesty, její dobu a navštívená místa lze s velkou přesností rekonstruovat – Hálek totiž své cestopisné fejetony datoval. Podle datace víme, že strávil na cestě takřka čtyři měsíce. Některé fejetony Hálek zaslal do redakce Národních listů ještě během své cesty, jiné vznikaly až v Praze, společně byly vydány v souboru *Z cest: Do Cařihradu a domů* (1913).⁵⁵

4.1.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA

Hálkovy texty jsou označovány jako cestopisné fejetony. Fejeton bývá často charakterizován jako velmi subjektivní publicistický žánr.⁵⁶ Lze tedy předpokládat, že se osoba autora textu a osoba cestovatele budou shodovat. Nejjednodušším způsobem, kterým je možné dosáhnout tohoto efektu, je vyprávění v ich formě. Hálek skutečně využívá tohoto prostředku při vypravování zážitků ze své cesty.

⁵⁵ Skutečnost, že některé z cestopisných fejetonů jsou napsány po návratu do Prahy, dokládá opět datace. Např. fejeton *Turecké divadlo* je datován svým vznikem do Prahy dne 16. září 1865 (otištěno v Národních listech 17. září 1865)

⁵⁶ „V kontextu publicistického stylu je fejeton žánr výrazně subjektivní.“ D. Mocná, J. Peterka, *Encyklopedie*, s. 191.

„Pravil jsem, že...“⁵⁷

„Mimochodem podotýkám...“⁵⁸

„Předeslati musíme ještě, že...“⁵⁹

„Hned po svém příchodu v Cařihradě jsem navštívil krajana našeho dra. Schwarze...“⁶⁰

Používá tedy zejména první slovesnou osobu singuláru i plurálu. U popisů staveb, prostředí nebo událostí je užíváno třetí osoby singuláru i plurálu.

Velmi výrazným způsobem komunikuje Hálek se svým čtenářem, umí navázat kontakt se čtenářem, přímo ho oslovuje.

„Zajímáti Vás bude, že...“⁶¹

„To jest tedy umělecká půda, na níž se s Vámi procházeti chci po tureckých divadlech.“⁶²

Čtenář tak získává pocit, že je partnerem Hálkova putování. Hálek se čtenářem „mluví“ během celého textu, některé pasáže mají charakter mluveného projevu, ve kterém se vypravěč obrací ke „posluchači“.

„Na venkově nenajdeš ani stopy, že by snad někdo obyvatelstvo nějakým podnikem přivábiti chtěl.“⁶³

⁵⁷ Vítězslav Hálek, *Z cest: Do Cařihradu a domů*, s. 80.

⁵⁸ Tamtéž, s. 81.

⁵⁹ Tamtéž, s. 110.

⁶⁰ Tamtéž, s. 83.

⁶¹ Tamtéž, s. 84.

⁶² Tamtéž, s. 110.

⁶³ Tamtéž, s. 127.

„Koupíš-li si fermach za dvacet dukátů, můžeš navštívit serajl...“⁶⁴

V teorii stylistiky nalezneme i pojmenování pro tento jev, užívá se název kontaktné prostředky. Tyto prostředky jsou typické pro mluvené komunikáty, Hálek se tedy svými texty snaží přiblížit běžné mluvené komunikaci a tím pádem i čtenáři, kterého oslovuje a vyzývá k pomyslnému společnému putování.

Udržet čtenářovu pozornost pomáhá také užití humoru. Humorná složka je v Hálkově díle až nečekaným prvkem zejména z toho důvodu, že se jedná až o ironický či satirický humor, jak lze vidět na níže uvedených příkladech. V první ukázce je přiblížena situace, která je komická sama o sobě – existence jazykové bariéry mezi cestovateli, kteří neovládají arabštinu, a průvodcem, který naopak mluví pouze arabsky. Dochází ke konstatování, že na cestách člověk neupotřebí ani češtinu, ani němčinu. Druhý úryvek vtipně komentuje tureckou lenost. Humor zde slouží jako prostředek „odkouzlování“ Orientu.

„On arcit' ukazoval stále na ucho, že prý nerozumí frank', ale my se nedali mýliti a mluvili do něho češtinou tak veleslavínskou, že by byl měl z ní radost, kdyby jí byl rozuměl. ... Jeť patrnó, že člověk dojde s češtinou právě tak daleko jako s němčinou.“⁶⁵

„Pes cařihradský životem i chováním stal se hotovým Turkem: ležet a nepracovat jest jeho ideálem. Každý Turek ovšem tohoto ideálu nedostihne, pes tímto ideálem žije.“⁶⁶

⁶⁴ Tamtéž, s. 94.

⁶⁵ Tamtéž, s. 146 -147.

⁶⁶ Tamtéž, s. 91.

Pro snazší pochopení některých kulturních odlišností přirovnává Hálek turecké zvyklosti ke zvykům dodržovaným na území habsburské monarchie. Jedná se o starý způsob přibližování kulturních i zeměpisných odlišností.⁶⁷

„Neboť i Turci musejí se v chrámech zouti. Zouvání střevíců znamená u Turků asi tolik, co u nás smekání kloubouků.“⁶⁸

Ve výstavbě textu se projevuje i prvek typický pro veškerou Hálkovu tvorbu. Je patrný zejména v krajinomalbě prostředí, které cestovatel navštěvuje. Popisy krajiny jsou někdy velmi romantické, v jiných případech popis prostředí ironizuje. Srovnajme tyto ukázky:

„Vyhlídka odtud je vskutku čarokrásná. Otvírá se před námi část Bosporu maloasiatického ve své neskonalé malebnosti, modravé moře Marmonské až k patě paláce se rozprostírá, v pravo knížecí ostrovy a před námi maloasiatské pohoří končí horizont. K tomu si myslíme krásný, klidný večer, s měsícem a hvězdami, myslíme si, že vše to před námi se objevuje v nočním stříbře, a fantasmie nemusí být ani orientálsky naladěna, aby se vsnila do největších rozkoší z nejkrásnějšího vůkolí.“⁶⁹

„Cesta mimo město kolem hradeb jest jedna z nejkrásnějších partií. Zeleň a zříceniny se tu střídají způsobem velemalebným. K větší rozmanitosti zarazí tě každých sto kroků zápach

⁶⁷ Ve starých cestopisech jsou například zahraniční města srovnávána s velikostí Prahy.

⁶⁸ Vítězslav Hálek, *Z cest: Do Cařihradu a domů*, s. 104.

⁶⁹ Tamtéž, s. 96.

nějaké zdechliny: tu chciplý kuň, tam osel, tam hovězina střídá se způsobem velmi bratrským.“⁷⁰

První úryvek nabízí pohled na moře a jeho horizont. Popis je snivý, využívá představ. Velkou roli zde hrají užitá slova *čarokrásná, neskonalá malebnost, noční stříbro*; tato slova viděný prostor romantizují a idealizují. Druhý případ je zcela opačný. Ačkoliv je zobrazována *jedna z nejkrásnějších partií kolem města*, je tento prostor narušován zápachem mršín. Původně malebné místo se stává místem špinavým a zapáchajícím. Přestože úryvek vyznívá komicky, je důsledkem užitého postupu popisu v tomto případě ironizace prostoru Orientu. Některé popisy vyvolávají ve čtenáři ambivalentní nálady. Zvuk hromu a světla blesků se proplétají se zpěvem muezína, drsný zvuk přírodních živlů je doplněn o lidský hlas. Přesto úryvek navozuje pocit klidu.

„Jedenkrát jsem se vracel do přibytku svého za tuhé bouře a za rachocení hromu; zpěv muezínův, jenž se rachocením hromu právě proplétal, byl jasný a zazníval rozzuřenými živly vskutku co píseň míru.“⁷¹

Jelikož je fejeton hodnocen jako hraniční žánr, zamysleme se nad jeho beletristickou složkou. Lze předpokládat, že beletrizace je patrná ve stylizaci textu v mluvený projev. I když tato stylizace je již samotnou podstatou fejetonu – formou mluveného bezprostředního vyprávění se dosahuje co nejtěsnějšího kontaktu se čtenářem.⁷²

⁷⁰ Tamtéž, s. 155.

⁷¹ Tamtéž, s. 130.

⁷² Více viz D. Mocná, J. Peterka, *Encyklopedie*, s. 191-194.

V textu je možné vysledovat prvky, které jsou charakteristické pro Hálkovu tvorbu obecně, takovým prvkem je až romantické zobrazování jevů v přírodě a líčení krajiny. Užití těchto prvků, určité stylizace psaného textu a Hálkovo zobrazování krajiny, reprezentuje beletristickou část fejetonu. Publicistickou část lze hledat už v samotném způsobu uveřejňování textu, kdy se tak děje prostřednictvím novinového tisku, se kterým je fejeton spjat již od doby svého vzniku.⁷³

Z morfologického rozboru je zřejmé, že výstavba textu byla Hálkem dobře promyšlena. Vypravěč je záměrně blízký autorově osobě a úspěšně navazuje kontakt se čtenářem. Realistické popisy měst, budov a kulturních zvyklostí jsou prokládány lyrickými pasážemi týkajícími se přírody. Tyto lyrické pasáže vyznívají v některých případech až romanticky. Hálek lze označit za dobrého vypravěče využívajícího všech tehdy používaných postupů literární tvorby.

4.1.2 TEMATICKÁ STRÁNKA

Pro tematický rozbor textu jsme zvolili část knihy nazvanou *Cařihrad a jeho život* podávající obraz města Cařihrad a jeho okolí. Zaměříme se na hlavní stereotypy spojované s orientálními oblastmi. Jedná se o tradiční představu bohatého Orientu a chápání a vnímání islámu. V neposlední řadě se budeme zajímat o zobrazování života tureckých žen a života v harému.

Celý soubor *Z cest: Do Cařihradu a domů* spojuje v podstatě jediné téma – zobrazit život v zemích, kterými Hálek putuje. Jednotlivé fejetony reflektují autorovy zážitky, je jim

⁷³ „Zárodky fejetonu se objevují na začátku 18. století v londýnském deníku *Spektacor*. Zrození fejetonu spadá do roku 1800, kdy začal v *La Feuille ...* pravidelně uveřejňovat abbé Julien de Geoffroy své názory na divadelní inscenace.“ D. Mocná, J. Peterka, *Encyklopedie*, s. 192.

společná snaha pobavit a zaujmout čtenáře Národních listů, ve kterých byly fejetony otištěny.

Prostor Orientu býval v historii vnímán jako okouzlující, fascinující a bohatý. Na vytváření obrazu bohatého Orientu se dříve podílel obchod a zboží dostupné na orientálních trzích vnímané v evropských zemích jako luxusní. Toto zboží je již v 19. století běžně dostupné, proto se cestovatelé orientují na zobrazování krásy měst a staveb, jejichž výzdoba bývala často nákladná. Lze tedy říci, že cestovatelé jsou uchvacováni krásou měst. Postupně se tento pohled mění. Když se Hálek přibližuje k Cařihradu, vidí krásné město obklopené zelení.

„...hojnost stromů a zeleni vůbec tvoří z Cařihradu spíše olidněnou zahradu, než pouhé město z domů a ulic.“⁷⁴

Cestovatel Hálek je uchvácen a jeho nadšení pro krásu města je téměř bezmezná. Toto nadšení přetrvává jen do doby než cestovatel vstoupí na území města. Ukáže se, že krása města je jen vnější, samotné ulice jsou špinavé a zanedbané.

„Člověk by ani nevěřil, že může něco vynikati na venek takovým půvabem a leskem a přece býti uvnitř plno hnusného neladu a špíny. ... přirovnal bych Cařihrad člověku nadanému oslnujícími půvaby duševnými i tělesnými, jež na první pohled každého zarazí a k sobě táhnou; avšak člověku práznému vši mravné podstaty, zhejralci bezmeznému, vynikajícímu

⁷⁴ Vítězslav Hálek, *Z cest*, s. 80.

*tolikerou neřestí, mnoholi má pěkného nadání, člověku s nímž obcovat se hnusí a jenž odpuzuje.*⁷⁵

V Hálkově případě je ukončen jeden stereotyp. Vysněná krása měst neexistuje, zbývá pouhá iluze krásy; tváří v tvář realitě ulic je cestovatel zklamán.

Podobný osud demystifikování čeká i na obraz smyslného Orientu. Sám Hálek přiznává, že je velmi obtížné dozvědět se něco o životě tureckých žen. Ženský život a harem je cestovatelům jen málo přístupný, a tím i hůře poznatelný. Přesto se Hálkovi daří na výletní plavbě navázat kontakt s tureckými ženami. Stává se také účastníkem události vykreslující otřesné chování mužů vůči ženám. Turkyním je v horkém počasí jejich muži nabídnut nápoj, ve kterém plavou kousky citronu. Ženám není povoleno odhrnout závoj z tváře, aby se mohly napít, pokud jim to muž nedovolí. Toto povolení ale nedostávají a dál trpí žízni. Krutost jejich mužů donutí kapitána lodi, *„aby si zavolal muže stranou a vyplísnil jim notně, přímo jim dokazuje, že k ženám slušno se chovati co k lidem a nikoliv jako ku psům.*⁷⁶ Po této události se Hálkovi podaří chvíli s tureckými ženami prostřednictvím překladatelky mluvit. Podrobnosti o jejich životě, které Hálek zaznamenal, vypovídají o truchlivém postavení žen v turecké společnosti.

*„Turkyně se brzy rozhovořily. ... Podrobnosti byly věru úžasné. Turci je týrají bitím, hladem a uzavíráním; celý čas ženu Turek nezná, leč co svou souložnici.*⁷⁷

⁷⁵ Tamtéž, s. 82.

⁷⁶ Tamtéž, s. 124.

⁷⁷ Tamtéž, s. 125.

Cestovatel se také dotýká tématu milostných dobrodružství mezi tureckými ženami a evropskými muži. Ženy jsou manželi hlídané a před cizími muži velmi ostýchavé. Proto Hálek příběhy o milostných vzplanutích odsuzuje do říše pohádek.

„Tu mi také tanuly na mysli hojné ty pohádky a pověsti o zamilovaných pletkách, kterak Turkyně s oken lákají k sobě záletníky a láskou k nim umírají. Nu, takovýchto poetických zauzlení, myslím, že jest na celém světě více než zde.“⁷⁸

Cestovatel putující orientálními oblastmi má možnost seznámit se s islámskou vírou, často se jedná pouze o vnější znaky víry, jako jsou stavby a bohoslužby. I Hálek cestující Orientem navštěvuje islámskou bohoslužbu. Hned napoprvé je fascinován náboženským zanícením muslimů.

„...Turci svou bohoslužbu vykonávají s velikou vřelostí, ani jeden neodvrátí své tváře v pravo nebo v levo, ani jeden neobrátil se po svém sousedu, ale všickni neodvratně hledí k té straně, kde stojí Mekka.“⁷⁹

Ne u všech osob přítomných bohoslužby je patrné takové zanícení pro víru. Někteří turečtí obchodníci během modliteb otloukávají mozaikovou výzdobu mešity, kamínky poté prodávají coby suvenýry. Pro peníze se dopouštějí vandalismu a svými obchody narušují bohoslužbu.

⁷⁸ Tamtéž, s. 155.

⁷⁹ Tamtéž, s. 105.

„Mnohé části chrámu jsou totiž vykládány malými skleněnými kvadrátky, jež jsou zvenčí pozlaceny ... mosaika na mnohých místech opadává a Turci ihned takové kamínky sbírají, aby je navštěvovatelům draze prodali co upomínku na Aja Sofiu ... Mosaika jim nepadá často v té hojnosti, jak by ji potřebovali. Tu si ale pomohou snadno, otloukají ji jednoduše tak dlouho, až je jim zásoba dostatečná ... a při samých bohoslužbách vedou prodej velmi hlasitý.“⁸⁰

Obraz hamižného Turka se v Hálkových cestopisných fejetonech objevuje častěji. Některá místa jsou křesťanským cestovatelům nepřístupná, ale stačí dát Turkovi „bakšiš“ a cestovatel se může, stejně jako Hálek, procházet po nejposvátnějších místech islámské víry. Časté zobrazování tureckých vlastností pozorovaných autory textů vede k vytváření nových stereotypů. Hamižný Turek vyžadující „bakšiš“ je jednou z nových stereotypních představ, podobně se vyskytuje i představa lhotejného líného obyvatele tureckého prostoru.

„... Turek nerad se hne, Turek nerad myslí, Turek vůbec nerad se dá vyburcovati...“⁸¹

Rozbor tematické stránky Hálkových cestopisných fejetonů odhaluje změnu ve vnímání orientálního prostoru. Tradiční stereotypní představy se stávají předmětem ironizace, zároveň samotné ironizování starších stereotypů přispívá k typizování Turků, kterým jsou připisovány vlastnosti, jakými jsou hamižnost, či lenost.

⁸⁰ Tamtéž, s. 105-106.

⁸¹ Tamtéž, s. 107.

4.2 JAN NERUDA: OBRAZY Z CIZINY (1872)

V roce 1869 přijal Neruda nabídku pražského mecenáše Emanuela Kittla, který hledal doprovod pro svou cestu za hranice Rakouska-Uherska. Společně cestovali přes Balkán do Turecka, Palestiny a Egypta, do vlasti se Neruda vracel přes Itálii. Tato cesta je vůbec nejdelší Nerudovou zahraniční cestou. Nelze pochybovat o tom, že tato cesta byla pro českého spisovatele nesmírně inspirující. Na jejím základě vznikla hned dvě díla, kniha povídek *Různí lidé* (1871) a soubor *Obrazy z ciziny* (1872) vytvořený z fejetonů zasílaných do redakce Národních listů.

4.2.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA

Neruda cestuje spolu s Emanuelem Kittlem, proto není nijak překvapujícím zjištěním skutečnost, že valná většina textu užívá sloves v 1. osobě plurálu.

„Seděli jsme naproti tomu obrazu...“⁸²

„Jsme v Jeruzalémě ... Prohlížíme znamenitosti města a dáváme pořád bachšiše...“⁸³

V několika málo případech mluví cestovatel Neruda sám za sebe. Autorský subjekt se však projevuje ve velmi omezené míře, zdá se, že se jedná o momenty, které jsou citově podbarveny. Zpravidla je tímto způsobem zobrazována krajina.

⁸² Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, s. 10.

⁸³ Tamtéž, s. 69.

„Kdybych chtěl podat celou pestrost pohyblivého zdejšího obrazu...“⁸⁴

„ Rád bych věděl, odkud malíři obyčejně Jeruzalém si kreslí!“⁸⁵

V prvním případě autor pozoruje lidi hemžící se v cařihradských ulicích, v případě druhém je Neruda rozezlen rozdílem vzhledu města Jeruzalém na obrázcích a skutečnou podobou města.

Podobně jako u Háalka je text stylizován do podoby mluveného projevu, ve kterém se Neruda obrací ke svému posluchači-čtenáři.

„Postav se k dřevěnému mostu, vedoucímu přes Zlatý roh, a za hodinu viděl's všechny národy, vyjma snad obyvatel Patagonska ... slyšel's také stero jazyků, o nichž ani nevíš, kam je seřadit.“⁸⁶

Tato stylizace je typická pro žánr fejetonu.⁸⁷ V 60. letech je přiblížení mluvené řeči charakteristické pro Nerudovu fejetonní tvorbu.⁸⁸ Takto autor snáze navazuje kontakt se čtenářem. Ačkoliv čtenář není cestovatelovým společníkem během putování, získává pocit jako by jejím členem byl. Některé mluvní stylizace jsou navíc velmi sugestivní a hrají si se čtenářovou fantazií.

⁸⁴ Tamtéž, s. 35.

⁸⁵ Tamtéž, s. 118.

⁸⁶ Tamtéž, s. 13.

⁸⁷ Viz též poznámka číslo 72.

⁸⁸ Vývojem Nerudova fejetonu se zabýval i Dalibor Tureček. Blíže viz Dalibor Tureček, *Fejeton Jana Nerudy*, Praha 2007.

„Rozzloben pohlédneš do výše, a tu se vznáší velebně nad tebou hlava ožuvajícího velblouda, pitomé oči jeho dívají se na tebe dolů...“⁸⁹

Čtenář si je schopen představit, že je to on, koho pozoruje velbloudí hlava, navíc je tato představa velmi humorná, plní roli komického prvku zasazeného do textu. V jiných případech je Nerudův humor velmi cynický, jako je například představení nejlevnějšího pražského osvětlení – požáru.

„Takové osvětlení stojí statisíce. Ale několikrát do roka bývá za noci osvětlení zcela zdarma – stojí jen několik lidských životů a několik set budov. Požáry tak velké, že se stávají až událostmi historickými, jsou v dřevěném Pražském Prahu a při nedbalosti orientální velmi husty. Slouží nejen k docílení pěkného obrazu nočního; policie je považuje přímo za hlavní prostředek – k okrašlování a zvětšování města.“⁹⁰

Citace vyznívá humorně, i když z ní čtenáře mrazí – levné osvětlení je zapláceno „pouze“ lidskými životy.

Neruda si hraje se čtenářem i jiným způsobem. Nabídne čtenáři představu o popisované skutečnosti, tato představa vychází ze známých stereotypů. To vzbuzuje ve čtenáři určité očekávání.

⁸⁹ Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, s. 107.

⁹⁰ Tamtéž, s. 50-51.

„ ‚Sultán!’ Již od dětství budilo to slovo v nás závist’. Vidíme ve fantazii své ihned rajské zahrady, mramorové paláce, zlatá zábradlí; všude dýmantů a perel jako pisku; slyšíme tajuplnou hudbu vzdálených nástrojů strunových, šplouchání fontánů, šepotání sykomor; kolem nás svítí oči a smjí se rty odalisk, krásnějších než andělé na nebi.“⁹¹

Tento úryvek je pouze rafinovanou hrou se čtenářským očekáváním. V Nerudově podání totiž není sultán vladařem známým z orientálních pohádek, ale znuděným mužem, jehož největší zálibou je stěhování z jednoho paláce do druhého a trávení času v haremu. Očekávání čtenáře není naplněno, dokonce lze hovořit o ironizaci této představy.⁹² Je patrné, že Neruda komunikuje se svým čtenářem, ačkoliv ho přímo oslovuje pouze jednou.⁹³ Způsob komunikace je velmi promyšlený. Autor se čtenáři přibližuje stylizací textu v mluvený projev, který je humorný, v některých případech až cynický. Díky této stylizaci se čtenář stává partnerem cestovatelů.

Valná většina fejetonů v souboru je zaměřena na popis orientálního prostoru a osob, které cestovatel Neruda potkává. Některé texty se však ostatním vymykají. Kapitola *Hasiči* líčí boj pražských požárníků s ohněm.⁹⁴ Použitím velkého množství zvolacích vět získává text na dynamičnosti, podobně fungují slovesa, která vyvolávají pocit pohybu. Níže uvádíme rozdíl mezi statickým textem a úryvkem z této kapitoly.

⁹¹ Tamtéž, s. 21. Jako odaliska (v některých textech i ve tvaru odalyka) je označována mladá dívka, nebo snoubenka.

⁹² O změně vnímání stereotypních představ a blíže k Nerudově práci s těmito představami více v rozboru tematické stránky díla.

⁹³ Explicitní vyjádření snahy o oslovení čtenáře byla v celém souboru nalezena pouze v jediném případě. „Račíš si, čtenáři, nyní především myslet...“ Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, s. 134.

⁹⁴ Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, s. 50-53.

„Po celém světě není větších a celistvým svým rázem zajímavějších hřbitovů než u muslimů. Nesmírná lada jsou pokryta podzemními příbytky těch, kteří tu čekají, až Mohamed zasedne na sloup v Jeruzalémě a soudit bude.“⁹⁵

„Náhle sebou strážník škubnul. Poskočil na zad, ruka jeho máchla povětřím – „bum!“ zahlučel obrovský buben jako by ranou dělovou. A strážník přiskočil k hlásné troubě a volá dolů, kde že spatřil vznik nějakého požáru.“⁹⁶

Je celkem zřejmé, že v druhém případě působí text mnohem akčněji. V celém souboru pak takto napsaná kapitola vyčnívá a působí až rušivě, přesto je čtenářsky díky dějovým slovesům mnohem přitažlivější, protože má díky těmto slovesům blíže povídky či novele. Zde lze tedy spatřovat prvek beletrizace.

Odlišně také vyznívá fejeton nazvaný *V judských horách* vyprávějící cestovatelovy zážitky z cesty po Palestině.⁹⁷ V tomto textu se v hojné míře uplatňují dialogy a působí mnohem subjektivněji – Nerudova osoba se aktivně účastní vyprávění děje, popisuje ráno a večer na horách. Nepopisuje okolí, on je účastníkem dobrodružné výpravy, o které vypráví. I v tomto případě by bylo zřejmě vhodné uvažovat o beletrizačním prvku celého souboru.

Je obtížné usuzovat o Nerudových záměrech, které způsobují, že jsou tyto dva fejetony odlišné. Neznáme datum jejich napsání ani otištění (u Hálek je tomu naopak). Je možné se pouze domnívat, že vznikly za jiných okolností než ostatní texty, nebo v jiné době. Alespoň tomu napovídá rozdílný způsob napsání těchto fejetonů. V ostatních

⁹⁵ Tamtéž, s. 55.

⁹⁶ Tamtéž, s. 51.

⁹⁷ Tamtéž, s. 110-115.

cestopisných textech souboru *Obrazy z ciziny* Neruda zejména popisuje a cynicky a ironicky komentuje prostředí Orientu.

4.2.2 TEMATICKÁ STRÁNKA

Nerudův ironický postoj lze vysledovat i v jeho práci s orientálními stereotypy. Každou známou stereotypní představu mění v její opak. Výsledkem takového přístupu je ironizace Orientu, která je patrná i v dílech ostatních analyzovaných autorů.⁹⁸

Podobně jako v ostatních případech se při zobrazování bohatství zaměříme na způsob popisování měst, zejména Cařihradu. Toto město fascinuje Nerudu svou starobylostí, nevidí zde pouze hlavní město Osmanské říše, ale město, kde vznikala evropská kultura, kde se zároveň střetávaly různé světy, které se navzájem inspirovaly a rostly ze sebe.

„Hledíme na město a vidíme prales, kultura jedna tu vypučela z kultury druhé, padlé; nejdřív se na nás usmívá báj dob předhistorických, pak rozkvétá jasný názor hellenský, pak přicházejí časy byzantinské a po těch 'zjevení' či 'korán'.“⁹⁹

Z Nerudy přímo číší nadšení pro Cařihrad, které hodnotí jako město krásnější než některé evropské metropole.

⁹⁸ Výjimkou je Alois Musil, jehož cestopis přichází s novým romantickým pohledem na orientální prostor založeným na seznámení s folklorem oblasti.

⁹⁹ Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, s. 10.

„Cokoliv sobě fantasie kouzlila o pohledu na Cařihrad, Cařihrad sám to překonává, on nedegraduje obrazotvornost jako Řím, Paříž, on ji netušeně povznáší. ... Cařihrad popsat bylo by totéž co napsat nejskvělejší báseň, zde básnila celá historie a celá příroda, zde jako by celý vesmír a všechny zvuky i barvy, všechny formy i myšlenky jeho byly se sloučily v báseň.“¹⁰⁰

Cestovatel Neruda ovšem pozoruje Cařihrad zvnějšku, jeho názor na město se rapidně mění poté, co vkročí do města. Zjišťuje, že cařihradské ulice nejsou tak kouzelné, jak si představoval.

„... válí se v orientální špíně! Špína pokrývá vše, od přístaviště lehýnkých krátkých kaiků ... až nahoru pod střechy domů, pokrytých štítky všech možných assekurac evropských...“¹⁰¹

„Přijeli jsme již k arménské čtvrti. Nepravidelné domy, nepravidelné ulice, špína na domech, na ulicích i na lidech ... Arménská je nejšpinavější čtvrtí celého špinavého Cařihradu.“¹⁰²

Zejména z druhé citace je bezpochyb zřejmé, že Neruda hodnotí celý Cařihrad jako špinavé město. Představa bohatého krásného města vzala za své, dá se říci, že je stereotypní představa překonána.

Neruda si také všímá vztahu mužů k ženám. Jako Evropan se pozastavuje zejména nad tím, že se muslimské dívky zahalují a jsou vnímány jako méněcenné. Zmiňuje se i o

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 9.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 14-15. Kaika je označení pro člun, nebo malou loď.

¹⁰² Tamtéž, s. 29-30.

bezohlednosti vůči ženám, co se týče zákonů. Poukazuje na to, že povídačky o milostných dobrodružstvích mezi muslimskými a ženami a Evropany patří spíše mezi báchorky, protože jsou zde ženy velmi hlídané a střežené a v podstatě žijí v uzavřených komunitách.

„Dohled na ženy je tak přísný, zákony v tom ohledu tak bezohledny, že skoro všechny povídačky o zamilovaných pletkách Evropanův s Turkyněmi jsou právě jen povídačkami.“¹⁰³

Autora takové chování vůči ženám překvapuje, protože (jak upozorňuje) to byly především ženy, které jako první uvěřily Mohamedově prorocství. Neruda dokonce označuje tento vztah mužů a žena jako „*haremní otroctví*“¹⁰⁴. Vyjadřuje se i ke kráse orientálních žen; i tato představa se v Nerudově podání stává nesmyslnou.

„... poznali jsme již, že fantasmie a popis occidentální dodaly krasotinkám víc, než tyto pak dosvědčiti mohou. ... Viděl jsem punčochy roztrhané a sklouzlé na paty, nohy pod nimi špinavé, hedváb na těle od dlouhého nepřevlékání strašně pomačkaný, nemohu si také při zjevu ostatním myslet ty vlasy ani neučesány.“¹⁰⁵

Nelze si nepovšimnout Nerudovy ironie, možná až jízlivosti, při použití slova *krasotinka*. Z úryvku také vyplývá, že jsou turecké ženy líné – je jim zatěžko se převléct nebo se slušně obléct.

¹⁰³ Tamtéž, s. 32.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 33.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 31.

Neruda si jako cestovatel Blízkým východem samozřejmě všímá také islámu. Podle jeho podání bychom mohli soudit, že se islám potýká s krizí. Neruda se zmiňuje o tom, že bylo již několikrát vydáno nařízení, které přikazovalo mladým lidem chodit se pravidelně modlit do mešit. Zdá se tedy, že i když se turecká společnost jeví na první pohled jako přísně náboženská, mladí Turci přistupují ke svému náboženství poněkud vlažně. Patrnou součástí tureckého náboženství je veřejné modlení. Pokud přišel čas k modlitbě, Turek nikdy nezaváhá a začne se modlit. Neruda se podivuje nad tím, že Turci jsou schopni modlit se skutečně kdekoliv, nehledě na prostředí, ve kterém se zrovna nacházejí, třeba i na rušné ulici, kde zrovna procházejí lidé. Modlitba slouží i k ukončení nepříjemných hovorů.

„Je známo, že Turek vykonává své modlitby bez ohledu na místo vřkolí, kdykoli mu napadne, často se dá náhle do modlení, jen aby zrychlil konec nepříjemné rozpravy.“¹⁰⁶

Neruda navštíví také mešitu Hagia Sofia, negativně hodnotí hlavně hluk ve svatostánku, který je tolik odlišný od ticha křesťanského kostela. Prostředkem k ironizaci orientálního obyvatelstva je i samotné prožívání islámské víry. Zejména náboženské zvyky a pověry s nimi spojené jsou důvodem k zesměšnění. Tak je tomu v následující ukázce.

„Na jednom náměstí v Cařihradě stojí obrovská platána, prý již přes 900 let stará. Je již vydoutlá a v dutině její žije derviš poustevník - 'již tu žije devět set let', praví pověra. Právě nebyl pan poustevník doma, když jsme mu učinili povinnou visitu. Otevřeli jsme přidělané

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 19.

*dveře a podívali se do vnitř. Nic tu než rákosová rohožka, roztrhaná houně, hliněný hrníček a žlutá kudla. Měl jsem tisíc chutí vzít si tu svatou kudlu na památku...*¹⁰⁷

Namísto prožitku posvátného, mystického místa se cestovatel Neruda zabývá poměrně nepatřičnou myšlenkou na krádež. Samotné slovní spojení *svatá kudla* vyznívá zvláště, až nevhodně. Přívlastek „svatý“ bývá zpravidla užíván v souvislosti s osobami a ne věcmi, přiznáním svatosti věci se dosahuje velmi výrazné ironie. Navíc použité slovo „kudla“ velmi kontrastuje s ostatními slovy spadajícími do stylové normy spisovného jazyka. Protože současná čeština hodnotí tento výraz jako obecněčeský, je pravděpodobné, že v Nerudově době mohl být vnímán až jako argotický.¹⁰⁸ Dochází ke spojení svatého a profánního, proto pochybnosti ohledně svatosti starého muže vyznívají v důsledku komicky.

Neruda ve svém díle *Obrazy z ciziny* vystupuje jako vypravěč-cestovatel, který popisuje své zážitky ze svého putování Orientem. Nutně se přitom vyrovnává se stereotypní představou o tomto prostoru. Zároveň se stává spolutvůrcem nových obrazů spjatých s orientální oblastí – i z několika málo úryvků uvedených výše se rýsuje obraz líného Turka, který své víry využívá coby výmluvy. Často je zmiňováno, že turecké obyvatelstvo vyžaduje neustálý „bakšiš“ – je hamižné, služby poskytuje pouze za peníze. Je to zejména autorův ironický přístup, který vede k narušování stereotypních obrazů.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 42.

¹⁰⁸ Viz *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2005, s. 154.

4.3 FRANTIŠEK KLEMENT: Z OVZDUŠÍ HAREMU A POUŠTÍ (1909)

František Klement představuje cestopisného autora-specialistu, který se zaměřoval na zobrazování Blízkého východu. Cestopis *Z ovzduší haremu a pouští* je Klementovým posledním dílem.

4.3.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA

Klementův text je velmi rozsáhlý, valnou většinu pak představují popisy míst a kulturních zvyklostí. Klement dokonce předkládá návrhy tras pro cestování tímto územím, v některých případech kalkuluje ceny a vzájemně je porovnává.

„Výdaje za šedesátidenní cestu tudíž při samotném podnikání pro 4 osoby i s nápoji 7920 K, dragoman žádá asi 9120 K a Cook 11760 K bez nápojů. Jak vidno činí úspora při samotném podniknutí výpravy značnou částku peněz...“¹⁰⁹

Lze si snadno představit, že z tohoto hlediska mohl být text chápán jako bedekr, cestovní příručka nápomocná dalším zájemcům o uskutečnění cesty do Orientu. Neznamená to ale, že by se autorský subjekt v textu neobjevoval. Osoba autora-cestovatele se ve výstavbě textu velmi projevuje, veškeré popisované jevy jsou subjektizovány autorovým vyprávěním. Je zde patrný důraz na autorovu vlastní zkušenost.

„Při četbě cestopisů a črt z Orientu přesvědčil jsem se...“¹¹⁰

¹⁰⁹ František Klement, *Z ovzduší haremu a pouští*, s. 154-155.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 61.

„Konečně zmíniti se musím...“¹¹¹

V popisu uskutečněných návštěv je někdy využíváno sloves v 1. osobě plurálu. Z takového užití slovesa není ovšem zřejmé, zda-li je účastníkem vyprávění pouze autor, nebo autor společně se svými přáteli. Naskytá se i možnost, že jsou tímto způsobem vtahováni do vyprávění i čtenáři.

Což by nebylo tak překvapující, protože sám Klement vyzývá své čtenáře, aby ho alespoň duševně následovali během cesty, jako je tomu v níže uvedeném úryvku, ve kterém zve čtenáře na návštěvu do sultánova paláce.

„Žádám nyní laskavé čtenářstvo, aby sobě neobtěžovalo se mnou, když ne ve skutečnosti, tak aspoň v duchu sídlo nástupce Muhamedova navštívili...“¹¹²

Se svým čtenářem Klement intenzivně komunikuje, oslovuje ho, žádá o hodnocení popisovaných událostí.

„...avšak ubezpečuji čtenáře ihned, že jsem si více sliboval...“¹¹³

„Nezdá se vám takové počínání hrozné?“¹¹⁴

¹¹¹ Tamtéž, s. 86.

¹¹² Tamtéž, s. 88.

¹¹³ Tamtéž, s. 18.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 149.

V některých případech Klement pracuje s osobou myšleného čtenáře a snaží se předjímat čtenářovy myšlenky a pocity.

„Dle mého vyličení soudí nyní ctění čtenáři mužského pohlaví, že jest to překrásné býti sultánem a pánem takového haremu.“¹¹⁵

Není pochyb o tom, že Klementův způsob komunikace s potenciálním čtenářem je důkladně promyšlen a propracován. Klement zve své čtenáře na výpravu, mají se stát jejími účastníky. Zároveň se zajímá o čtenářův názor na zobrazovanou skutečnost a předpovídá čtenářovy myšlenky a pocity. Také neopomíná humorně okomentovat dění kolem sebe. Jeho humor je často ironický a velmi uštěpačný.

„Poněvadž ale hlídání žen k největším těžkostem na světě náleží, nedá se nařízení koranu ani v haremovém ovzduší bezpečně prováděti.“¹¹⁶

Touto poznámkou autor reaguje na nařízení Koránu, podle kterého má každý manžel povinnost hlídat počestnost svých žen. Jak je z výše uvedené citace patrné, Klement hodnotí tento úkol jako obtížný. Podobně vyznívá komentář k haremu, který by mohl být muži vnímán jako ráj.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 98.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 60.

„...dle perského pořekadla ‚každý ráj řadu d'áblů přechovává‘ a těmito démony jsou v haremu právě ty nejkrásnější bytosti v podobách žen a milostenek...“¹¹⁷

Ostatně ženám se autor ve svém textu velmi věnuje, tématem žen v Orientu se zabývá hned několik kapitol v knize. Z morfologického hlediska nás pravděpodobně nejvíce zaujme kapitola nazvaná *Sňatky v orientu*.¹¹⁸ Klement přiznává, že tato kapitola je spíše kompilací dříve načtených poznatků než osobních zážitků, přesto se zde autor před očima čtenářů stylizuje do role mladého Turka hledajícího vhodnou nevěstu.

„...žádám čtenářstvo, by si laskavě představilo, že jsem já tímto mladým dvacetiletým Turčínem...“¹¹⁹

Zde je prvek beletrizace v Klementově díle snad nejvíce patrný. Čtenáři přistupující na hru s „převtělením“ Klementa v tureckého mladíka sledují jeho jednotlivé kroky směřující k uzavření sňatku. Je zajímavé, že tento způsob stylizace se objevuje pouze zde, v ostatních částech knihy nebyl zaznamenán. Je oprávněné klást si otázku, proč autor užil tento způsob psaní pouze jednou v rámci celého cestopisu. Jedním z možných důvodů je zřejmě potřeba ozvláštnit jinak faktograficky zatížený text. Kapitola také získává mnohem osobnější charakter. Ovšem skutečná příčina jednorázového užití této stylizace zůstane s největší pravděpodobností utajena.

Sám autor označuje své texty jako črty.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 98.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 61-87.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 62.

„V rámci této črty...“¹²⁰

„Těmito stručnými črtami pověděl jsem téměř vše důležité o sňatcích v orientu...“¹²¹

Črta bývá hodnocena jako „žánr umělecké publicistiky“¹²² podobně jako fejeton. Črta narozdíl od fejetonu sleduje časovou přímku, tok vyprávění, fejeton humorně komentuje aktuální dění.¹²³ Pokud bychom akceptovali charakterizování črty jejím zaměřením se na děj, pak je možné označit Klementovy texty za črty. Ačkoliv je kniha zaměřena na seznámení čtenáře s fakty týkajícími se orientální oblasti, sleduje text průběh autorovy cesty po Blízkém východě a Egyptě.

4.3.2 TEMATICKÁ STRÁNKA

Jak je již výše zmíněno, kniha je velice rozsáhlá, seznamuje čtenáře s prostorem Orientu zahrnující oblast od Cařihradu až po Egypt. Text knihy je obohacen o fotografie, které dokreslují autorovo vyprávění. Obrazový materiál netvoří samostatnou přílohu, je začleňován přímo do textu.

Klement se zejména zabývá tematem žen a haremu. S tímto stereotypním obrazem si pohrává i samotný název titulu – *Z ovzduší haremu a pouští*. Připomenutí haremu v názvu knihy již vyvolává ve čtenáři určité obrazy žen, zábavy, smyslnosti a tajemna, tedy časté představy spojované se životem v haremu. I v Klementově díle dochází k demytizaci

¹²⁰ Tamtéž, s. 159.

¹²¹ Tamtéž, s. 77.

¹²² L. Pavera, F. Všetická, *Lexikon*, s. 112.

¹²³ Tímto způsobem vymezují rozdíl mezi fejetonem a črtou L. Pavera, F. Všetická (2002, 112): „Črta sleduje děj, kdežto fejeton konkrétní otázku, problém.“

tohoto prostoru. Autor zobrazuje muslimskou ženu a její postavení ve společnosti, toto postavení vnímá jako polootrocké, žena je ve všem podřízena svému muži. Dokládá, že počátky tohoto stavu lze nalézt již v samotném Koránu a islámském učení.

„Dle názoru Muhamedova neznamená žena na tomto světě téměř nic.“¹²⁴

„Toto zvláštní postavení žen vzniklo ze zákonných ustanovení prorokových a utkvělých společenských zařízení Orientu. Žena v Orientu jest prostě nutným zlem, stvořením téměř zbytečným, otrocky poníženým a zároveň nečistým...“¹²⁵

Na základě argumentace podložené znalostí Koránu je zřejmé, že ženy jsou v Orientu vnímány jako méněcenné bytosti. Klement si všímá situací, ve kterých je tato společenská norma patrná. Hodnotí tuto skutečnost jako zlo tamější společnosti a kultury. Příčinu hledá nejen v Koránu, ale i v nedostatečném vzdělání žen a dívek.

„...v nešťastném způsobu vychování spočívá křiklavé zlo mohamedánské společnosti. Žena jest v naprosté nevzdělanosti a poddajnosti držena...“¹²⁶

V Klementově textu se objevuje obraz haremu, který podávají Evropanky, které se do haremu provdaly z touhy po dobrodružství nebo z vášně. Vliv na tyto dívky mají různé romantické představy o tomto prostoru, tyto představy se stanou nereálnými při poznání

¹²⁴ František Klement, *Z ovzduší*, s. 52.

¹²⁵ Tamtéž, s. 54.

¹²⁶ Tamtéž, s. 48.

reality. V očích Evropanek je harem „odkouzlen“, jejich romantické představy nejsou naplněny. Stejně tak dochází ke změně vnímání haremového života v očích čtenářů knihy.

„Šťastný haremový ráj, tajemné, libými vůněmi prosycené ovzduší a ta nádhera zařízení zaujme s počátku vnímavou mysl takovéto, ze západní Evropy přicházející mladistvé manželky, plnou moci, avšak znenáhla poznává, že tento svět zářivého lesku chová v nitru svém zlobu, je rejdištěm úkladů celého příbuzenstva a manželových přátel, kteří křesťankou pohrdají, ji nenávidí a všemožná příkoří způsobují.“¹²⁷

Ačkoliv úryvek vypovídá o nenávisti muslimských žen vůči křesťankám, není těžké domyslet si, že různé konkurenční rozmýšky probíhají i mezi muslimským osazenstvem haremu.

Klement se také dotýká tématu historek o vztazích mezi tureckými ženami a turisty. Přiznává, že on sám se jednou zamiloval do Turkyně, vztah však zůstal pouze v platonické rovině. Patrně je důsledkem této autorovy zkušenosti jeho tvrzení, že koketnost žen může být mylně interpretována jako obyčejná zvědavost, jejíž podstatou je pochopit a pozorovat rozdílnost orientálních a evropských mužů. Jen proto se některé ženy osmělí a navážou kontakt s Evropany.

Co se týče přepychu a velkoleposti měst a říší, vnímá je Klement jako minulost. Přiznává zašlým říším jejich dřívější slávu a lesk, ale negativně hodnotí následující vývoj, který vedl k zuboženému stavu blízkovýchodních říší a měst autorovy současnosti. Toto hodnocení je nejvíce patrné v níže uvedené citaci, která zmiňuje vývoj v dřívější perské říši.

¹²⁷ Tamtéž, s. 76.

„Pobořená města, rozpadající se zámky, zhortěné mosty, zřícené karavanseraje a v děsném stavu se nacházející silnice, po kterých se ... malé karavany opatrně ku předu vlekou, vše to svědčí o hrozném úpadku země, jejíž nitro docela ztrouchnivělým se jeví.“¹²⁸

„Kam jsi se poděla, ty zlatá mohutná dobo bývalého Ispanu? ... Velká tvá doba jest ta tam...“¹²⁹

Pokud bychom se zaměřili na způsob zobrazení Cařihradu, mnoho bychom se nedověděli. Klement vychvaluje zejména překrásnou polohu města, ale nadále pouze vyjmenovává památky v tomto městě. Nelze tedy s jistotou určit, jak město hodnotil.

Často se také zmiňuje o výzdobě mešit a o tom, jak tyto svatostánky vypadají. Nenacházíme ale zprávu o tom, že by se Klement účastnil některé z bohoslužeb, přesto se v díle objevuje zmínka o muslimské víře.

„Kde nestačí v životě Muhamedánů výmluva, tam se vše svede nejraději na nemilosrdného Boha.“¹³⁰

Ačkoliv je úryvek krátký, vypovídá o některých věcech muslimova života a jeho víry. Jednak upozorňuje na určitý typ fatalismu – úspěchy i nezdary jsou božím záměrem, jednak poukazuje na určitou lenost a pohodlnost muslimů – na Boha je možné svést vše, je užíván

¹²⁸ Tamtéž, s. 100.

¹²⁹ Tamtéž, s. 104.

¹³⁰ Tamtéž, s. 62.

coby prostředek výmluv. Samozřejmě zůstává otázkou, do jaké míry citace popisuje prožívání víry a do jaké míry popisuje vlastnosti muslima.

Tematický rozbor Klementovy knihy odhaluje, že se soubor črt věnuje zejména tématu, které je obsaženo již v samotném názvu publikace – harem a jeho obyvatelky. Náhled do tohoto prostoru zbavuje stereotypní obraz haremu jeho romantického nádechu a představuje jej jako místo velmi kruté, kde jsou jednotlivé ženy nesvobodné, nejsou vzdělávány a bojují o přízeň pána domu.

4.4 JOSEF KOŘENSKÝ: *TURECKEM DO ASIJSKÝCH DÁLAV* (1924)

Kořenského text *Tureckem do asijských dálav* poprvé vychází v době, kdy sám autor tráví již několik let v penzi. Tato skutečnost ovšem neovlivňuje Kořenského činnost ve veřejném životě – stále pořádá přednášky, kde seznamuje čtenáře se svými zážitky z cest. Bohužel se nepodařilo najít záznamy, které by potvrzovaly, že by Kořenský v této době podnikal zahraniční cesty. Ačkoliv tedy již aktivně necestuje, neznamená to, že ztrácí zájem o cizí kraje a aktuální dění v těchto krajích, jak je patrné níže.¹³¹

4.4.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA

Knihy je svým rozsahem nevelká, je členěna do osmi kapitol. Součástí publikace nejsou žádné ilustrace, nebo jiný doprovodný materiál. Valná většina textu je psána ve 3. osobě singuláru nebo plurálu, tato skutečnost by mohla naznačovat určitou neosobnost vyprávění. Ale domníváme se, že v tuto chvíli by se jednalo o přílišné zjednodušení otázky, jakým způsobem se v textu projevuje autorova identita. Vzhledem k tomu, že jsou

¹³¹ Informace jsou převzaty z *Lexikonu české literatury* (1993, 858-859).

popisovány dějinné události, zajímavosti ze života obyvatel Turecka i místopis, nelze využít jiné slovesné osoby než třetí.

Propojení osoby autora a osoby vypravěče je tedy uskutečňováno klasickým způsobem, tedy pasážemi vyprávěnými v 1. osobě singuláru. Jako možné příklady lze uvést:

„Nebyl jsem sběratelem jediným.“¹³²

„Užívám zde slovo domovina zúmyslně místo vlast.“¹³³

„Sám jsem z ní vynášel na denní světlo relikvie po předpotopních šelmách, diluviálním koni, mamutu, sobu a pravěkém člověku.“¹³⁴

Kromě toho, že tímto způsobem dochází k subjektivizaci vyprávěného, slouží v těchto případech užití slovesa ve tvaru 1. osoby singuláru k ozvláštnění textu, kde převažuje vyprávění v *er* formě. Zároveň se jedná o potvrzení toho, že popisované skutečnosti autor viděl, nebo je zažil. Stejným způsobem jsou využívána slovesa i ve tvarech 1. osoby plurálu.

„... nejenom člun, jímž se snad převážíme k maloasijským břehům do předměstí Iskudarského (Skutai), abychom navštívili v pátek Sladké vody, uviděli cypřišové háje tureckého hřbitova a byli přítomni představení řvavých dervišů...“¹³⁵

¹³² Josef Kořenský, *Tureckem do asijských dálav*, s. 12.

¹³³ Tamtéž, s. 13.

¹³⁴ Tamtéž, s. 20.

¹³⁵ Tamtéž, s. 6.

V tomto případě lze konstatovat, že užitím slovesa v plurálu vstupuje do vyprávění subjekt autora – vypravěče – cestovatele. Ale ne vždy vyznívá sloveso užitá v plurálovém tvaru tak jednoznačně, vhodným příkladem je následující souvětí, které může být recipientem chápáno různě.

„Prodléváme-li již jednou v Eski Šehiru, neopomineme zajeti si na den k živořícím mistrům památného umění keramického a rozhojníme orientálské sbírky o několik váz a talířů, pomalovaných lahodně sytým kobaltem.“¹³⁶

Ze čtenářova pohledu se zdá, že toto souvětí poskytuje dvě možnosti jak jej interpretovat. První možností je považovat zde užitý plurál za vyjádření autorského subjektu. Dochází tedy k očekávanému spojení osoby autora textu s osobou vypravěče – cestovatele.

Druhá možnost, jak uvedený úryvek chápat, se jeví být mnohem zajímavější. Souvětí připomíná fráze známé z dnešních nabídek cestovních kanceláří, které slouží k upozorňování turistů, jaká místa by neměli opomenout navštívit během svých dovolených. Pokud bychom tímto způsobem uchopili předešlý citovaný text, lze v tomto konkrétním případě uvažovat, že se jedná o nepřímé oslovování čtenáře.¹³⁷ Podobně dochází k navázání komunikace na úrovni autor (vypravěč) – čtenář ještě jedním zaznamenaným způsobem.

¹³⁶ Tamtéž, s. 12.

¹³⁷ Za přímé oslovení čtenáře považujeme explicitní vyjádření tohoto záměru.

„Měl byste viděti – vypravují mi moji přátelé – jak spořádaně vypadají děvčátka obecných škol tureckých...“¹³⁸

Ovšem ani zde není jednoduché dešifrovat, jakým způsobem je komunikace vedena. V zásadě jsou zde naznačeny dva komunikační kanály – mezi autorem-vypravěčem a jeho přáteli (tento směřuje k mimotextové realitě), ale zároveň i mezi autorem a čtenářem. Toto je zřejmé zejména v části *„měl byste viděti“*, která je s velkou pravděpodobností primárně určena k oslovení čtenáře a probuzení jeho zájmu. Z tohoto hlediska je možné vnímat část *„-vypravují mi moji přátelé-“* jako zdůraznění toho, že informace předkládané na následujících řádcích jsou i samotným autorem vnímány jako zajímavé, nebo fascinující.

V textu celé knihy nedochází k již dalšímu intenzivnějšímu navazování kontaktu autora - cestovatele se čtenářem. Není ani uplatňován humor, ale nelze říci, že Kořenský nepamatuje při popisování tureckých reálií na čtenáře; popisované přirovnává k realitě známé v českých zemích.

„... tábořivají pod širým nebem, jako skauti v zemi vaší.“¹³⁹

„... je turecké vojsko vyzbrojeno podle vzoru německého.“¹⁴⁰

Stejně tak je vyprávění o výzkumech o anatolských trogloditských osadách přirovnáváno k vědeckým badáním prováděných v moravské Macoše, nebo Svatoprokopské jeskyni.¹⁴¹

¹³⁸ Josef Kořenský, *Tureckem do asijských dálav*, s. 32.

¹³⁹ Tamtéž, s. 32.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 13.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 19-26.

Jak jsme již zmiňovali výše, v tomto cestopisném textu převažují fakta, jména, data, je tedy zřejmé, že je cestopis velmi popisný. Důraz je kladen na čtenářovo seznámení se s místopisem, zajímavostmi a aktuálním děním na tureckém území. Kořenský reaguje na politickou změnu v Turecku a tuto skutečnost ve svém cestopisu reflektuje.¹⁴² Text je tedy zaměřen faktograficky, ale objevují se zde i prvky beletrizace. Toto je nejnápadnější při popisování příběhů spjatých s postavou Mustafy Kemala.¹⁴³ V těchto je užíváno také přímé řeči, často se jedná o zachycení dialogu Kemala paši s jinými osobami.¹⁴⁴ Navíc jsou jednotlivé kapitoly propojovány vyprávěním o Kemalových činech, i v tomto bychom spatřovali prvek beletrizace textu.

Ačkoliv se na první pohled zdá, že Kořenského cestopis je čistě náukového charakteru bez prvků subjektivizace a beletrizace, není tomu tak. Osoba autora se v textu projevuje, byť v poněkud omezené míře. Počítá se se čtenářským subjektem, text je uzpůsoben čtenářovým potřebám porozumět psanému – je využíváno přirovnávání blízké čtenářově realitě, v některých pasážích se text přibližuje beletrii. Vysoká míra uváděných faktografických údajů, může být v souladu s chápáním Kořenského jako „učitele cestovatelů“ a autora naučných cestopisů.¹⁴⁵

¹⁴² Kořenský zde popisuje zánik Osmanské říše a vznik samostatné Turecké republiky.

¹⁴³ Mustafa Kemal Atatürk byl turecký vojevůdce a státník, zakladatel a první prezident Turecké republiky (1923).

¹⁴⁴ „Paní Tadya, dnes jsem spal posledně na měkkém, zítra v Angoře zase na tvrdém lůžku. S tou prachovou podhlavní loučím se těžce.“ Josef Kořenský, *Tureckem*, s. 13.

¹⁴⁵ Jako „učitel cestovatelů“ je Kořenský charakterizován v druhém díle knihy *Čeští cestovatelé* editované Josefem Kuským.

4.4.2 TEMATICKÁ STRÁNKA

Kniha obsahuje osm kapitol, z toho se jich pět zabývá oblastí Blízkého východu, konkrétně územím dnešního Turecka. Přestože je každá kapitola zaměřena na zobrazení jiné skutečnosti tureckého života (což naznačují už samotné názvy kapitol: *Od Bosporu do Ismidu, Angora, Obyvatelé jeskyň, Opiový zámek, Vzkříšení tureckých žen*), jedno mají společné – ve všech kapitolách je zmiňována a čtenářovi přibližována postava Mustafy Kemala Atatürka, prvního tureckého prezidenta. Důraz na tuto osobnost lze vnímat jako reakci na aktuální dění v tomto regionu. I přes takto úzké tematické zaměření cestopisu je možné vysledovat autorovu práci s jednotlivými stereotypními představami a rozdíly vyplývajícími z naplňování, či nenaplňování těchto představ.

Nejzřetelněji je patrný rozpor mezi zákazem požívání alkoholu, který je zanesen již v Koránu, a jeho faktickou konzumací.

„Jelikož je požívání alkoholu je v celé Anatolii zakázáno, podávají se hostům jen zákusky a znamenitý čaj.“¹⁴⁶

„Z nedostatku piva a vína pil i nejvyšší vojevůdce a nyní prezident turecké republiky pouze vodu.“¹⁴⁷

Zároveň se jedná o nejčastěji zobrazované porušení Alláhova nařízení, o pití alkoholu v Orientu se zmiňují i Neruda a Hálek. Vypadá to tedy, že zmínky o požívání alkoholu orientálním obyvatelstvem se řadí již k tradičním obrazům novodobých cestopisů.

¹⁴⁶ Josef Kořenský, *Tureckem*, s. 17.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 13.

Určitý vývoj je zaznamenán v otázce čistoty měst. Starší autoři Hálek i Neruda hodnotí města jako špinavá, ale Kořenský již vyzdvihuje arabskou starost o čistotu města a technický pokrok ve městech, daří se mu zachytit zrod moderních měst.

*„Všude lze viděti důkladnou péči o hygienu, které se dbá i při zakládání nového města...“
„... ale najdete vše, co patří k modernímu městu: elektrické osvětlení, dvě velké tiskárny, v nichž se tisknou oba polouřední listy, a především školy.“¹⁴⁸*

S tímto souvisí i pozvolná modernizace společnosti. K nejzřetelnější změně dochází v přístupu k ženám, u kterých dochází k jejich postupné emancipaci.

„Turkyně dnešní doby nestydí se za práci konanou kdekoli, v restaurantu, nebo na chodníku a náměstích. Duševní odměnou jest jí vědomí, že je nezávislou a může si vydělávati chléb vlastníma rukama.“¹⁴⁹

Ženská práva mají být projednávána v Národním shromáždění, základem se stávají snahy o zrovnoprávnění ženy v manželství. Zde dochází k velké změně ve stereotypním zobrazování orientálních žen. Ženy byly často zobrazovány jako zcela podřízené nejprve otcově, poté manželově vůli. Autoři cestopisných textů si všimli, že ženy nesměly samy chodit po ulicích a jejich osobní svoboda byla omezována. U Kořenského se objevuje nový

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 17. (Platí pro obě citace.)

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 33.

typ arabské ženy, které začínají být přiznávána práva a osobní svoboda. Zároveň upozorňuje, že se nejedná o jev zaznamenaný napříč celou blízkovýchodní oblastí.

„Čím dále od Bosporu, tím více volnost a osvícenost Turkyň mizí.“¹⁵⁰

Kořenského cestopis *Tureckem do asijských dálav* je zajímavý tím, že popisuje společenské a politické změny v tureckém prostoru, které jsou důsledkem 1. světové války. S popisem nových poměrů přímo souvisí změny ve vnímání stereotypních obrazů. V Kořenského textu jsou známé stereotypy srovnávány s touto novou skutečností. Z tohoto srovnání vychází nové obrazy moderního pokrokového Orientu.

4.5 ALOIS MUSIL: V BIBLICKÉM RÁJI (1930)

Kniha Aloise Musila *V biblickém ráji* představuje jeden z beletristických počínů českého orientalisty a biblisty. Od ostatních analyzovaných knih se liší jiným místem dění – Musil zobrazuje svět ležící v okolí řek Eufrat a Tigris. Zajímavé bude zejména porovnání tematické, zda-li i v tomto vzdálenějším prostoru jsou uplatňovány stereotypní představy o Orientu, nebo dochází k novému zobrazování oblasti.

Ačkoliv kniha byla vydána v roce 1930, zobrazuje Musilovo putování uskutečněné v prvních desetiletích 20. století. Cestu vykonal Musil se svolením cařihradské vlády, jejíž průvodní list zajišťoval výpravě bezpečný průchod územím.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 34.

4.5.1 MORFOLOGICKÁ STRÁNKA

Kniha přibližuje putování skupiny Evropanů povodím řek Eufkrat a Tigris, ve větách a souvětích je tedy užíváno zejména sloves v 1. osobě plurálu. Respektuje se tak, že se jedná o zážitky celé skupiny.

„Ubírali jsme se z pohoří Bišri...“¹⁵¹

„Zvečera jsme našli vydatnou pastvu, při níž jsme se utábořili...“¹⁵²

Autor dává najevo, že je jedním z cestovatelů účastnící se výpravy.

„Jednomu z Evropanů jsme říkali Emír, druhému Túmán, mne pak nazývali Músa.“¹⁵³

Osoba vypravěče je tedy totožná s cestovatelem Músou. Už tento způsob představení členů výpravy je známý z umělecké literatury, kde bývá na prvních stránkách představen hlavní hrdina, podobně jako zde Músa. Celá kniha velmi připomíná román, do kterého jsou občas vloženy pasáže seznamující čtenáře se zeměpisnými či historickými fakty o oblasti. Součástí textu jsou i básně, písně a legendy vážící se k tomuto území. Z textu nejsou zvlášť vyčleňovány, jsou jeho součástí, nejčastěji v dialozích a promluvách jednotlivých osob. Kniha je vůbec charakteristická velkým počtem dialogů, tím lze zcela jednoznačně říci, že publikace nemá odborný charakter a je stylizována jako beletristické dílo. Některé dialogy

¹⁵¹ Alois Musil, *V biblickém ráji*, s. 1.

¹⁵² Tamtéž, s. 13.

¹⁵³ Tamtéž, s. 1.

jsou velmi rozsáhlé, proto jsou mluvčí často označováni během promluv svými jmény, aby čtenář nezapomněl, kdo je účastníkem konverzace.

„Pravdu máš, Múso ... Já sám, to jest Frejch...“¹⁵⁴

Beletristická forma textu je čtenářsky vděčná, jedná se o nenáročnou formu pro čtení. Díky vložené mapě a fotografiím, na které se vypravěč-cestovatel Músa odkazuje během svého vyprávění, se čtenář může cítit jako účastník výpravy. Kniha obsahuje i humorné momenty, které text ozvláštňují a zaujmou čtenáře. Jedním z takových momentů je setkání se zlodějem, který kdysi Músu okradl a nyní se s vypravěčem vítá jako se starým přítelem.

„Pozdravil a oslovil mne, dotazuje se, zda se na něho ještě pamatuji, že mne koncem r. 1908 se svými přepadl a vyloupil, ale vše poctivě vrátil ... Jak bych se nebyl pamatoval! Vždyť mne Frejch tehdy smetl úderem kopí s mého velblouda a omráčeného do naha vysvlékl.“¹⁵⁵

Pokud bychom se zamýšleli nad žánrovým označením této knihy, pravděpodobně bychom ji zařadili k dobrodružným románům, v tomto případě líčícím zážitky skupinky mužů cestujících územím Orientu, ve kterém se prolínají prožitky z pobytu v poušti s reáliemi a zachyceným folklorem.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 11.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 7.

4.5.2 TEMATICKÁ STRÁNKA

Hrdinové cestopisného textu jsou v tomto případě vzdáleni turistickým centřum Orientu, proto se v knize objevují nová témata a nové obrazy orientálního prostoru. Pracuje se i se známými stereotypy, jen v jiné míře. Téměř je potlačen obraz žen a haremového života. Ženský svět je přiblížen pouze popisem způsobu odívání na poušti.

Nejvýrazněji je patřno, jak muslimové vnímají a prožívají svou víru. Obyvatelé zde jsou velmi pobožní, během konverzace je často zmiňováno Alláhovo jméno. V ostatních rozebíraných textech se zdá, že náboženství poskytuje muslimům možnost výmluvy pro cokoliv. Zde je tomu jinak. Bůh je prostředek ochrany a záruky bezpečí, nejen z hlediska fyzického, ale i spirituálního – chrání před zlými duchy a démony. Ale i zde je Alláhovo jméno využíváno ke klení, jako příklad může posloužit následující úryvek. Mluvčí se snaží převést velbloudici přes zavražovací kanál, ta se ale nechce hnout, mluvčí v rozhořčení začne klít.

„Ó Alláh, vyslyš má slova a proměň tuto matku vody ve strašidlo. ... Slyš mne, ó Alláh, a vytrhni srdce z prokletého těla tohoto nevěřícího tvora!“¹⁵⁶

V Musilově cestopisu je zaznamenána i událost dokazující pověřivost obyvatel tohoto prostoru. Skupinu cestovatelů předjel jednooký muž, kterého místní průvodci od skupiny odehnali. Když se muž vzdálil, položili průvodci na cestu velký kámen, když se Músa ptal po důvodu tohoto konání, dostalo se mu této odpovědi:

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 20.

„Každý jednooký přináší neštěstí. Tento svým klnutím možnost neštěstí ještě zveličoval, i nezbyvá nám, leda pod takovým velkým pleskatým kamenem hrozící nebezpečí pohřbíti.“¹⁵⁷

Následuje vyjmenování dalších situací, které by mohly člověku přivolat neštěstí.

Další ze známých stereotypů je obraz bohatého Orientu. Skupina cestou míjí opuštěné vesnice, zříceniny klášterů a bývalých hradů i zarostlé zavlažovací kanály. Před čtenáři se tak otevírá obraz zpustošené krajiny, který je zcela v kontrastu se stereotypní představou. Místní si přesto na tento stav nestěžují, naopak si chválí novou vládu, díky které se některé vesnice opět zabydlují. V cestopisu je také zmiňována rostoucí úroveň oblasti v místech, kde jsou centra turecké správy.

„Od těchto dob přibývalo v Dej az-Zór jak obyvatelstva tak blahobytu.“¹⁵⁸

Zajímavé je zjištění, jak je vnímáno bohatství v této oblasti. Bohatý člověk je ten, který je schopen provozovat některý ze státních úřadů tím, že si jej pronajme.

„Hle, Múso, to je hadži Šejcho, jeden z našich nejbohatších občanů. Má pronajatu od začátku tohoto roku poštu z Haleba do Bagdádu.“¹⁵⁹

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 59.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 4.

V tomto případě měl na bohatství jednotlivců vliv stát, který vyplácel za provozování státních služeb plat.

Vypravěč, cestovatel Músa, ukazuje čtenářům nový svět Orientu. Čtenáři se stávají pozorovateli všedního života orientálních obyvatel, sledují způsob zemědělského obhospodařování půdy a seznámí se s důvody chovu koní v tomto prostoru. Prostřednictvím textu se stáváme svědky intimních chvil v životě muslima. Cestovatelé jsou přítomni pohřbu mladé ženy a následně pozorují vdovce lkajícího u hrobu své ženy. Stejně tak jsou cestovatelé pozváni na obřizkovou slavnost.

Je patrné, že v tomto cestopisu je předkládán čtenáři jiný obraz orientálního prostoru. Nejsou zde přibližována velká města s bohatou historií, ale nyní zašla sláva orientálních říší. Jejich velikost připomínají pouze rozpadlé hrady a ruiny klášterů. V tomto bezútesném kraji představuje čtenářům kulturu a všední život obyvatel Orientu. V tomto lze spatřovat určitý kontrast, na který kniha poukazuje. Na jedné straně poušť s troskami dávné minulosti, na straně druhé ohromné folklórní bohatství ukryté v zaznamenaných pověrách a básních. Zároveň jsou zde obyvatelé líčeni jako velmi přátelští a pracovití, což je v rozporu zejména s novodobým obrazem chamtivého Orientálce. Dá se říci, že Musil ukazuje ve svém beletrizovaném cestopisu nový etnografický pohled na tento prostor.

4.6 TYPOLOGICKÉ SROVNÁNÍ CESTOPISŮ

Na základě morfologického rozboru lze vydělit několik typů cestopisných textů. Velkou roli při rozlišování typů cestopisů hraje zejména jejich způsob uveřejňování a míra fakticity a beletrizace textu. Při respektování všech rozebíraných faktorů jsme schopni rozčlenit cestopisné texty rozebírané v této diplomové práci do čtyř kategorií: cestopis

fejeton, cestopis průvodce, cestopis „komentář“ a beletrizovaný cestopis. Pokusíme se zdůvodnit důvody, které k tomuto rozčlenění vedly a zařadit jednotlivé texty do svých kategorií. Na závěr bychom se zmínili o procesu „odkouzlování“ Orientu.

4.6.1 CESTOPIS FEJETON

První kategorie, cestopis fejeton, reflektuje zejména skutečnost, že cestopisné texty byly nejprve uveřejňovány na stránkách novin a až posléze byly vydány v ucelených souborech. Řadí se sem tedy díla *Z cest: do Cařihradu a domů* (1865) Vítězslava Háška a *Obrazy z ciziny* (1872), jejichž autorem je Jan Neruda.

Oba autoři pojmají svou roli fejetonisty různým způsobem. Hášek vyniká zejména krajinomalbou a mnohem příměji navazuje komunikaci se čtenářem. Neruda je bystrým pozorovatelem lidí a událostí, které neopomíjí ironicky okomentovat. Zároveň i jeho komunikace se čtenářem je mnohem rafinovější a často využívá čtenářových představ. Rozdílnost jejich fejetonů je dána rozdílným pojetím čtenáře.¹⁶⁰ Obecně lze říci, že Hášek věří, že úroveň čtenáře je nevalná, proto se zajímá pouze o brakovou literaturu. Hášek necítí potřebu čtenáře zušlechťovat a vzdělávat. Vydává se tedy cestou poetizace fejetonu. Neruda se nevzdaluje Háškově chápání čtenáře, ale narozdíl od něj si uvědomuje, že i čtenář má určitá očekávání a tato očekávání je nutné naplnit. Toto je patrné i v jejich cestopisných fejeton. Hášek nabízí poetické obrazy Orientu, zejména krajiny, a mnohem častěji přímo oslovuje čtenáře. Neruda se soustřeďuje na pozorování ostatních lidí, je ironický, jeho humor je až cynický. V komunikaci se čtenářem jedná mnohem rafinovaněji,

¹⁶⁰ O rozdílném pojetí čtenáře u Nerudy a Háška informuje Dalibor Tureček, *Fejeton Jana Nerudy*, Praha 2007, s. 101-106.

využívá stereotypní představy, které čtenář zná, pomocí těchto představ navnadí čtenáře, který je vzápětí překvapen ironizací této představy. Ironie zde není samoúčelná, je prostředkem kritiky orientálního prostoru.

Pokud bychom se zaměřili na to, co mají oba autoři společné, jednalo by se o stylizaci textu v mluvený projev, díky kterému se snáze navozuje kontakt mezi fejetonistou a jeho recipientem, čtenáři se navíc cítí být účastní cestám a putování svých autorů. Tento způsob oba fejetonisté používají, neboť si uvědomují, že navázání co nejtěsnějšího kontaktu se čtenářskou obcí je klíčové pro předání informací týkající se cesty.

4.6.2 CESTOPIS PRŮVODCE

Do této kategorie lze začlenit cestopis Františka Klementa *Z ovzduší haremu a pouští* (1909). Tento typ cestopisu je charakteristický velkým množstvím praktických informací, které jsou určeny dalším zájemcům o cestu. Je tedy zcela zřejmé, že v tomto případě rozhodovalo hledisko informační, tedy skutečnost, že kniha podává podrobný popis měst, cest a navíc prezentuje čtenářům, možným budoucím cestovatelům, finanční rozpravy týkající se cesty. Již v samotném rozboru publikace jsme upozorňovali na skutečnost, že kniha připomíná bedekr.

Sám autor označuje své texty za črty, ale v tomto případě se nám nezdá toto hledisko určujícím. Kapitoly jsou příliš rozsáhlé a popisné na to, aby byly vydávány v tiskovinách, i když samozřejmě ani tuto variantu zveřejňování textu nevylučujeme.¹⁶¹ Při respektování charakteristiky črty jako textu sledující děj lze Klementovy texty označit za

¹⁶¹ V tom případě by byla Klementova kniha vydaným souborem, podobně jako je tomu u Hálek a Nerudy.

tento žánr, ale v tomto případě se zdá být vhodnější hledisko funkční – tedy upřednostnit informační hodnotu textu.

4.6.3 CESTOPIS „KOMENTÁŘ“

Takto bychom mohli označit cestopis Josefa Kořenského *Tureckem do asijských dálav* (1924) z toho důvodu, že autor ve svém textu reflektuje a komentuje ve své době aktuální dění v Osmanské říši. Kořenský zachycuje změnu společenských poměrů, zánik Osmanské říše a vznik Turecké republiky.

U Kořenského knihy se jeví být právě nejtěžším úkolem její typologické vymezení a zařazení z toho důvodu, že text je rozkročen mezi mnoho žánrů a plní mnoho funkcí. Zobrazuje osudy Mustafy Kemala a hodnotí jeho rozhodnutí, obraz tohoto státníka dokonce propojuje kapitoly. Na základě této skutečnosti je možné takřka bezpochybně tvrdit, že je zde velmi výrazný akcent biografický, tím pádem by měl text zejména náukový charakter. Zároveň se jedná o prvek beletristický – není možné, aby byl autor přítomen všech událostí v životě Mustafy, proto se nabízí otázka, do jaké míry je zobrazování této osoby reálné a do jaké míry již fikční. V neposlední řadě Kořenský informuje o aktuálním dění na tureckém území, sleduje společenské změny, které hodnotí. S důrazem na aktuálnost a reflexi se text blíží žánrům publicistickým, konkrétně k žánru komentáře.¹⁶² Ovšem ani toto přiřazení není bez obtíží. Zpravodajské komentáře píše osoby, které mají hluboké znalosti o dané

¹⁶² „Jedná se o druh novinového článku ... Komentář nejen že předkládá většinou známá fakta, skutečnosti nebo myšlenky, ale důležité je především to, že je dává do souvislostí, odhaluje pozadí, příčiny i důsledky, analyzuje apod.“ Vladimír Prokop, *Teorie literatury aneb Několik praktických slovníků literárních pojmů*, Sokolov 2008.

oblasti.¹⁶³ O Kořenském víme, že procestovatel celý svět, přesto je těžké označit ho za odborníka, co se týče tureckého prostoru. Proto je v názvu podkapitolky slovo komentář uvedené v uvozovkách.

4.6.4 BELETRIZOVANÝ CESTOPIS

Poslední z analyzovaných cestopisných textů, *V biblickém ráji* (1930) od Aloise Musila, bychom označili za beletrizovaný cestopis. V tomto textu výrazněji převažuje složka beletristická, složka faktografická je pak jakýmsi nutným doplňkem.

K označení beletrizovaný vede několik skutečností – autor po celou dobu užívá své beduínské jméno Músa, tím vlastně přijímá identitu, kterou mu určilo samotné orientální obyvatelstvo.¹⁶⁴ V knize je zároveň změněn účel cesty; výprava má za účel prozkoumat finanční situaci obyvatelstva kvůli nastavení výše daní, ve skutečnosti byl Musil členem lovecké expedice a zároveň pátral po možných ložiscích nerostných surovin. V textu se objevuje velké množství přímé řeči, které je typické spíše pro uměleckou literaturu. Ačkoliv text vykazuje hned několik beletristických znaků, není možné knihu označit za beletrii. Podle funkčního členění literatury je pro beletrii typická a rozhodující estetická fce.¹⁶⁵ V Musilově knize ale stále převládá funkce náuková, které je pouze dán háv beletrie pro snazší čtenářské porozumění. To je důvod, proč je cestopis označen za beletrizovaný, tímto chápeme, že cestopisný text užívá některé prvky poplatné textu beletristickému.

¹⁶³ „... komentáře mohou psát jen lidé, kteří mají o daném oboru přehled, jsou zasvěcení a fundovaní...“ Tamtéž, s. 47.

¹⁶⁴ Připomínáme, že jméno Músa získal Alois Musil v roce 1908, kdy zkoumal blízovýchodní nomádké kmeny.

¹⁶⁵ Více viz Pavera, Všetická (edd.), *Lexikon literárních pojmů*, s. 210.

4.6.5 „ODKOUZLOVÁNÍ“ ORIENTU

Během tematického rozboru jsme si mohli povšimnout, že dochází ke změně ve vnímání a zobrazování orientálního prostoru. Tento zaznamenaný proces lze označit jako „odkouzlování“ Orientu. Jeho podstatou je nahrazování původních stereotypních představ spjatých s touto oblastí realističtějším pohledem, který často není příliš lichotivý.

V analýze jsme se zaměřili na tři kategorie stereotypů – představu bohatého, smyslného a islámského Orientu. V kategorii představy o bohatém Orientu nás zajímalo zejména zobrazování velkých měst, především Cařihradu. Zde je využíváno kontrastu mezi očekáváním a realitou, místo nádhery měst jsou cestovatelé konfrontováni se špinavými a zanedbanými ulicemi. Smyslný Orient bývá i v dnešní době spojován s představou krásných žen a sexuálních radovánek. Ani jednu z těchto představ autoři nepotvrzují, naopak je vyvrací – ženy jsou velmi střežené, takřka není možné dostat se do jejich blízkosti. Cestovatelé jsou často šokováni absolutní podřízeností žen vůči mužům a ženskou nevzdělaností. Až v Kořenského díle se v souvislosti se změnami ve společnosti objevují snahy o pozvednutí ženy. Co se týče náboženské složky, ani v tomto případě není předkládaný obraz nijak ideální. Víra je pouze výmluvou, u mladých Turků se dokonce objevuje laxní přístup k vlastní víře.

Způsoby, kterými se odkouzluje Orient, jsou v zásadě dva. Jedná se o využití kontrastu mezi vysněnou podobou místa, kam směřují kroky cestovatelů, a vlastní zkušeností popisovanou v cestopisných dílech. Jednotlivé stereotypní obrazy jsou také zesměšňovány, ironizovány, nebo se stávají předmětem komiky. Toto rozbíjení starých stereotypních představ přispívá k vytváření nových obrazů typizovaných obyvatel Orientu, kterým jsou připisovány vlastnosti, jakými jsou hamižnost nebo náboženská vlastnost. Je

nově hodnoceno i chování mužů vůči ženám. Vytvářejí se tak nové mýty spojované s orientálním územím.

Je nutné také položit si otázku, zda-li existuje doklad o tom, že se tyto nové představy staly skutečně tradovanou a podporovanou představou. Za jeden z takových dokladů by bylo možné označit heslo orient obsažené v *Riegrově slovníku naučném* vydaném v roce 1886, tedy téměř dvacet let po uskutečnění cestách Nerudy a Hálek.¹⁶⁶ V jejich cestopisných fejetonech se setkáváme poprvé s obrazy líných, hamižných, možná až hloupých orientálních obyvatel. Tento obraz je velmi podobný tomu, jak je Orient přiblížen ve zmiňovaném slovníku.

„Ve srovnání evropských a orientálních národů jeví se patrný rozdíl mezi pasivní kontemplativní povahou asijskou a ráznou evropskou mezi majestátní leností východní a čilostí západní ... také umění východní od západního se různí. Metafory východních básníků mnohdy velikosti až nesmyslu se dotýkají, množství a pestrost obrazů oslepuje, fantasmie vůbec nezná mezí.“¹⁶⁷

Nelze samozřejmě tvrdit, že tento úryvek je jako důkaz postačující. To by bylo nutné podložit dalším podrobným výzkumem, nicméně je zajímavé, že charakteristika Orientu odpovídá tomu, jak začíná být tento prostor zobrazován v průběhu 2. poloviny 19. století.

¹⁶⁶ Hálek se vydal na cestu do Orientu v roce 1865, Neruda v roce 1869.

¹⁶⁷ *Riegrův slovník naučný*, Praha 1886, s. 1104.

Avšak ani nové představy o Orientu nejsou trvalé. Na počátku 20. století se objevují nové obrazy orientální světa, které vznikají zásluhou Aloise Musila, který ve svých cestopisech popisuje život kočovných skupin orientálního obyvatelstva.

Nedá se ovšem říci, že by veškeré staré představy byly nahrazeny novými obrazy. Došlo spíše k promíchání jednotlivých stereotypních obrazů – proto je stále nejčastější představou spojovanou s Orientem harem a hamižný Turek či Arab.

ZÁVĚR

Žánrové vymezení cestopisu se jeví být velmi obtížným úkolem. To je způsobeno skutečností, že si cestopisný žánr klade dvě ambice – informovat a poučit čtenáře o různých zeměpisných oblastech a zároveň je představit co nejzajímavějším způsobem. Stojí tedy na rozhraní naučných a beletristických textů. To se projevuje i ve výstavbě cestopisných textů, je nutné, aby autoři tohoto žánru úspěšně vyvažovali poměr mezi fakticitou a beletrizací.

Nutnost rozhodnutí mezi důrazem na faktografii a zaměřením na fikci provází cestopis již od doby jeho vzniku. Cestopisná literatura se začala vyvíjet v antickém Řecku, v této době ovšem zcela jasně převažuje náukový charakter textů, výjimku tvoří Platonův popis Atlantidy, který bývá někdy označován za první fikční cestopis. I v době středověku přetrvává napětí mezi faktografickým zaměřením textu a fikcí. Nejznámější reprezentanty tohoto rozdílného pojetí žánru představují *Milion* Marca Pola a *Cestopis tzv. Mandevilla*, které byly v době svého vzniku hodnoceny odlišně již samotnými recipienty těchto textů. U čtenářů byl oblíben imaginativní *Mandevillův cestopis*, který splňoval čtenářova očekávání v zobrazování cizích krajin – popisoval lidská monstra a bájná zvířata, jejichž existence za hranicemi křesťanského světa byla všeobecně přijímána. Zřejmě toto je důvodem, proč Polův faktograficky zatížený text nebyl u čtenářů přijímán kladně, nenaplňoval představu o východních krajích, kterou publikum očekávalo. Proto byl *Milion* odsouzen jako lživý, přestože se pokoušel pravdivě přiblížit realitu života v oblastech Blízkého a Dálného východu. Během vývoje žánru se ukázalo, že zaměřením na reálnost zobrazovaného prostředí je úspěšnější a oceňovanější, toto má zjevnou souvislost se zámořskými objevy a postupným rozvojem cestování.

V 19. století, kterým se zabývá tato diplomová práce, se cestopisná literatura sbližuje s publicistikou. Prvními místy, kde se cestopisné texty uveřejňují, bývají stránky časopisů a novin. Zde jsou zařazovány k žánrům umělecké publicistiky, zpravidla jsou texty uveřejňovány na stránkách fejetonních rubrik. Toto je patrné i ve výstavbě cestopisných prací rozebíraných v diplomové práci. Tři z pěti analyzovaných textů vykazovaly znaky přiřezující texty mezi fejetony nebo črty, do této kategorie lze jednoznačně začlenit Nerudovy a Hálkovy texty. Text Františka Klementa je v práci označen coby „cestopis průvodce“, přestože on sám uvažuje o svém textu jako o črtě. Začleňování těchto typů textů k umělecké publicistice je dáno spíše konvencí. Aby byla zobrazovaná skutečnost co nejaktuálnější, bylo nutné publikovat text v médiu, které vycházelo pravidelně a zajišťovalo i stálou čtenářskou obec; tyto podmínky nejlépe splňují tiskoviny. Text musel být pro čtenáře zajímavý, proto se začalo užívat různých stylizací osoby autora i cestopisu. V analyzovaných cestopisech se toto projevuje nejčastěji ve stylizaci v mluvený projev, někdy až v překotné vyprávění, během kterého se „mluvčí“ obrací na své „posluchače“. Zároveň bývají čtenáři vyzýváni, aby si představili zobrazovanou situaci, nebo následovali cestopisce během jeho putování. Tyto pokusy se stylizací cestopisného textu je vhodné provádět v rámci fejetonních rubrik, které se staly prostorem pro experimenty s formou prozaického spisování.¹⁶⁸

Blízkostí k publicistickému textu se vyznačuje i Kořenského kniha, která komentuje dění na tureckém území. Skutečnost zobrazovaná Kořenským je velmi aktuální, blíží se až zpravodajským žánrům. Přesto se i zde projevují beletristické prvky – hrdinou cestopisu se stává Kemal Paša, jehož osoba je pojátkem jednotlivých vyprávění. Je zřejmé, že

¹⁶⁸ Více viz Dalibor Tureček, *Fejeton Jana Nerudy*, Praha 2007.

beletristické postupy a stylizace textu je tím základním faktorem, který odlišuje cestopisnou literaturu od textů naučných a publicistických.

Nejdále dovedl beletristickou stylizaci Alois Musil. Jeho kniha je inspirována zážitky z cest po Blízkém východě, dokonce je možné vyhledat, která z Musilových cest představuje nejpravděpodobnější inspirační zdroj. Přesto kniha více připomíná dobrodružný román líčící výpravu skupiny evropských mužů blízkovýchodním prostorem. Stylizována je i osoba vypravěče, který zde není jmenován jako Alois Musil, ale dobrodruh Músa. Je to tento dobrodruh, který seznamuje čtenáře s průběhem celého podniku. Zeměpisné a dějepisné informace jsou přirozeným způsobem začleňovány do textu, podobně jsou součástí textu zachycené písně, básně a legendy kočovníků. Ačkoliv je tedy čtenáři předkládán popis určité oblasti, není tato naučná a informativní snaha stavěna do popředí, ustupuje samotnému prožitku z četby. Bylo by tedy možné tvrdit, že se zde kombinuje koncept dobrodružného románu se strategií vyprávění očitého zpravodaje blížící se reportáži. Podobné strategie používal i Karel May, u kterého je známé, že se ve svých románech „převtěloval“ do postav svých hrdinů. Mayovy romány odehrávající se na orientálním území patřily k nejčtenějšímu typu cestopisné literatury orientující se na zobrazování tohoto geografického prostoru. Vzhledem k výše uvedenému by tedy bylo vhodné a zajímavé porovnat vyprávěcí strategie a literární typ obou autorů, jak Karla Maye, tak Aloise Musila.

Jak je patrné, cestopisný žánr se ze samé své podstaty brání přesnému žánrovému vymezení a zařazení. Veškerá členění na žánry a druhy vychází z předpokladu, že existuje několik dominantních znaků, které slouží jako základ ke konstituování žánru. Tyto klíčové znaky mohou být různě variovány, jak v otázce vzájemného poměru těchto prvků, tak i

v jejich složení. Cestopisný žánr tedy může nabývat různých forem, od cestopisu s důrazem na faktografii až po cestopis takřka fikční, kde je faktografická složka doplňkem. Zajímavé je, že cestopisné texty lze zařadit do různých forem publicistické literatury, nejčastěji umělecké, což dokázaly i analýzy textů provedené v této diplomové práci.

Ačkoliv je hlavním úkolem této práce vytvořit typologii cestopisů do Orientu, nelze si nepovšimnout proměny v zobrazování orientální oblasti. Orient byl v dějinách vnímán různě – jednalo se o mystické místo spjaté s počátky křesťanské víry a s představou pozemského ráje, zároveň se jedná o nebezpečný prostor obydlený monstry. Z Orientu se také dopravovalo zboží, které bylo v Evropě zpočátku dostupné pouze pro příslušníky šlechty a bylo tedy známkou luxusu a bohatství. Orient byl barvitý, překypoval nádherou, vůněmi rozličného vzácného koření a obrazem erotiky hříšných haremů. V době, kterou se v diplomové práci zabýváme, dochází ke změně v zobrazování orientálního prostoru a jeho obyvatel. Tato změna je patrná ve čtyřech z pěti cestopisů, které se staly předmětem analýzy. Orientální prostor je ironizován až zesměšňován. Pravděpodobně by se dalo uvažovat, že se jedná i o projev jakési koloniální nadřazenosti Evropanů vůči orientálnímu obyvatelstvu.¹⁶⁹ Zároveň je možné předpokládat, že takové ironizování Orientu mělo i své literární důvody – snahu nalézt nový model zábavnosti v literatuře. Lze říci, že díky těmto experimentům s literární zábavností je možné vysledovat určitý posun – autor se nesnaží splnit očekávání svých čtenářů ve smyslu tradičně zobrazovaných představ, které se stávají předmětem kritiky a posměšku. Ty vedou k vytváření nových obrazů – lenosti a hamižnosti obyvatel popisovaného prostoru. Je otázkou, do jaké míry se tyto nové představy stávají očekávaným stereotypem v dalších cestopisech týkajících se Orientu. Nelze ale říci, že by

¹⁶⁹ Více viz Edward W. Said, *Orientalismus: západní koncepce Orientu*, Praha-Litomyšl 2008.

staré představy byly zcela nahrazeny novými stereotypy. Spíše dochází k jejich smíšení a ukazuje se, že jsou oba typy obrazů schopné koexistence (i v dnešní době je stále uplatňován obraz hamižného Orientála vedle tajemnem zahaleného haremového života).

V Kořenského textu je zaznamenán moderní proces v blízkovýchodním prostoru. I v tomto případě lze hovořit o překonávání starých stereotypů pomocí norem vnucených Osmanské říši po prohrané 1. světové válce. Opět by se v jisté míře jednalo o koloniální pohled na tuto oblast, protože jednotlivé modernizační prvky vychází ze společenských zvyklostí Evropy. „Nadřazená“ Evropa tedy zušlechťuje a modernizuje prostor Blízkého východu.

Zcela nový obraz orientálního prostoru podává Alois Musil, který se oprostil od zobrazování jakýchkoliv stereotypů. Jeho líčení tradičního způsobu života kočovných i nekočovných skupin obyvatelstva doplněné o poznatky tamního folkloru se zaslouhuje o jiné vidění orientální oblasti. Není užito žádných ironických či zesměšňujících prvků. Je oprávněné domnívat se, že se zde může jednat i o reflexi nové tendence v zobrazování orientálního prostoru. Edward W. Said tvrdí, že obraz skutečného Orientu tolik odlišného od evropských představ vedl k návratu „do světa imaginace jako místa pro Evropana příjemnějšího než skutečný Orient“¹⁷⁰. Ačkoliv se Musil ve svém cestopisu stále pohybuje v reálném Orientu, nabízí určitý návrat ke starým představám a stereotypům, které zde představuje etnografická složka textu – zobrazování Orientálci jsou velmi zbožní, pověreční, mají své rituály, žijí kočovným životem. Velkou roli mají i zaznamenaná lidová vyprávění a legendy.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 119.

Jelikož jsme se v práci zajímali výhradně o prostor Blízkého východu, neubráníme se myšlence, že by bylo zajímavé porovnat cestopisy přibližující Orient s cestopisy zabývajícími se různými oblastmi. Bylo by tak možné zjistit, od jaké doby se projevují stereotypy spjaté i s jinými národy (jako jsou například obrazy šetrného Skota, pořádkumilovného Němce nebo citově chladného Brita).

POUŽITÁ LITERATURA

PRAMENY

HÁLEK, Vítězslav

1913 *Z cest: Do Cařihradu a domů*. Sebrané spisy Vítězslava Háalka X (Praha: nákladem Jana Laichtera)

KLEMENT, František

1909 *Z ovzduší haremu a pouští* (Praha: nakladatelství J. Otto)

KOŘENSKÝ, Josef

1924 *Tureckem do asijských dálav* (Praha: nakladatelství F. Topič)

MUSIL, Alois

1930 *V biblickém ráji* (Praha: Novina)

NERUDA, Jan

1923 *Obrazy z ciziny* (Praha: Kvasnička a Hampl)

LITERATURA

1858 *Aegypten: Reisehandbuch für Aegypten und die angränzenden dem Pascha unterworfenen Länder von Moritz Busch*

BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav (edd.)

2008 *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století* (Praha, Academia)

BOROVIČKA, Michael

2010 *Cestovatelství. Velké dějiny zemí Koruny české* (Praha-Litomyšl: Paseka)

DOSTÁL, Josef

1948 *Cesty do Svaté země* (Praha: Elk)

ECO, Umberto

2002 „Milion: Popisovat neznáme“; in Týž: *O zrcadlech a jiné eseje. Znak, reprezentace, iluze, obraz* (Praha: Mladá fronta), s. 80-86

FAKTOROVÁ, Veronika

2008 *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozenské literatuře* (České Budějovice, FF JU, disertační práce)

FLETCHER, Richard

2004 *Kříž a půlměsíc* (Praha: Mladá fronta)

FUČÍKOVÁ, Eliška (ed.)

1989 *Tři francouzští kavalíři v rudolfínské Praze* (Praha: Panorama)

GALANDAUER, Jan

2011 „Mezi rakouským orlem a československým lvem. Alois Musil – důvěrník císaře Karla i chránělec T. G. Masaryka“; *Dějiny a současnost* 33, č. 2, s. 25-27

LE GOFF, Jacques

1991 *Kultura středověké Evropy* (Praha: Odeon)

HALVONÍK, Alexander

1994 „Kouzlo orientálních pohádek“; in: *Pohádky z Tisíce a jedné noci* (Praha: Gemini), s. 5

HERODOTOS

2004 *Dějiny aneb devět knih zvaných Múzy* (Praha: Academia)

HODROVÁ, Daniela

1994 *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie* (Praha: KLP)

HODROVÁ, Daniela a kol.

1997 *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie* (Praha: H&H)

HRBATA, Zdeněk, PROCHÁZKA, Martin

2005 *Romantismus a romantismy. Pojmy, proudy, kontexty* (Praha: Karolinum)

KUNSKÝ, Josef (ed.)

1961 *Čeští cestovatelé* (Praha: Orbis)

KUSÁKOVÁ, Lenka

1995 „Český cestopis v časopisech 20. let 19. století“; in D. Moldánová (ed.): *Cesty a cestování v jazyce a literatuře* (Ústí nad Labem: PF Univerzity J. E. Purkyně), s. 112-118

LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jana, HOLÝ, Jiří

1998 *Česká literatura od počátků k dnešku* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

LENDEROVÁ, Milena

2007 „Cestovatel“; in V. Bůžek, P. Král (edd.): *Člověk českého raného novověku* (Praha, Argo), s. 239-255

MIŇOVSKÁ – PICKETTOVÁ, Vanda

1998 „Popis v uměleckém cestopise – český cestopis 19. století“; *Česká literatura* 46, č. 4, s. 370-405

NAVRÁTILOVÁ, Hana

2001 *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století* (Praha: SET OUT)

NYKLOVÁ, Milena

2007 „Jana Nerudy cesty do ciziny“; *Literární archiv* 39, s. 159-168

OBUCHOVÁ, Lúbrica

2008 *Krajané ve starém Orientu* (Praha: Česká orientalistická společnost)

PÁNEK, Jaroslav (ed.)

2007 *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata* (Praha: Scriptorium)

PAVERA, Libor

1995 „Západní Evropa v cestopisech Václava Šaška z Bírkova a Bedřicha z Donína“; in D. Moldánová (ed.): *Cesty a cestování v jazyce a literatuře* (Ústí nad Labem: PF Univerzity J. E. Purkyně), s. 93-103

PETLACHOVÁ, Leona

2010 *Literární cestopis, jeho proměny a odraz v ruském sentimentalismu* (Brno, FF MU, diplomová práce)

PETRŮ, Eduard

1995 „Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur“; in D. Moldánová (ed.): *Cesty a cestování v jazyce a literatuře* (Ústí nad Labem: PF Univerzity J. E. Purkyně), s. 69

POLIŠENSKÝ, Josef, BINKOVÁ, Simona

1989 *Česká touha cestovatelská* (Praha: Odeon)

ROZEHNALOVÁ, Jana

2007 *Obrazy Východu ve středověkých cestopisech. K proměnám evropského vztahu k jinému* (Brno, FF MU, disertační práce)

SAID, Edward W.

2008 *Orientalismus: západní koncepce Orientu* (Praha-Litomyšl: Paseka)

SCHEINOSTOVÁ, Alena

2004 „Stvoření místa ve středověkém cestopise (Cestopis tzv. Mandevilla)“; *Česká literatura* 52, č. 2, s. 149-171

SUCHÁ, Libuše

2010 *Svatá země v renesančních cestopisech* (Brno, FF MU, diplomová práce)

TICHÁ, Eliška (ed.)

1985 *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14. – 17. století* (Praha: Vyšehrad)

TOMEŠOVÁ, Alena

2006 *Typologie cestovatelské prózy na přelomu 19. a 20. století* (Brno, FF MU, bakalářská práce)

TUREČEK, Dalibor

2007 *Fejeton Jana Nerudy* (Praha: Arsci)

TUREČEK, Dalibor

1995 „Kollár a Lambl. K typologii obrozené „cesty na slovanský jih““; in D. Moldánová (ed.): *Cesty a cestování v jazyce a literatuře* (Ústí nad Labem: PF Univerzity J. E. Purkyně), s. 119-123

VALTROVÁ, Jana

2011 *Středověká setkání s „jinými“* (Praha: Argo)

ŽÁČEK, Zdeněk

1981 *Nad šálkem plným vůně* (Praha: Vyšehrad)

SLOVNÍKY, PŘÍRUČKY, LEXIKONY

HAMAN, Aleš

2000 „Jan Neruda“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/I M-O* (Praha: Academia), s. 493-502

CHALOUPKA, Otakar

2007 *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti* (Praha: Kma s.r.o.)

KŘIVÁNEK, Vladimír, PEŠAT, Zdeněk

1993 „Vítězslav Hálek“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2/I H-J* (Praha: Academia) s. 46-50

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol.

2004 *Encyklopedie literárních žánrů* (Praha-Litomyšl: Paseka)

PAVERA, Libor, VŠETIČKA, František

2002 *Lexikon literárních pojmů* (Olomouc: Olomouc)

POLÁK, Josef

1993 „Josef Kořenský“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2/II K-L* (Praha: Academia), s. 858-860

PROKOP, Vladimír

2008 *Teorie literatury aneb Několik praktických slovníčků literárních pojmů* (Sokolov: O.K. – Soft)

TAXOVÁ, Eva

1993 „František Klement“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2/II K-L* (Praha: Academia), s. 706-707

VLAŠÍN, Štěpán

1984 *Slovník literární teorie* (Praha: Československý spisovatel)

ZIZLER, Jiří

2000 „Alois Musil“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/I M-O* (Praha: Academia), s. 381-382

1925 „Cestopis“; in *Malý slovník naučný I. díl* (Praha, B. Kočí), s. 354-355

1925 „Orient“; in *Malý slovník naučný II. díl* (Praha, B. Kočí), s. 1522

1925 „Cestopis“; in *Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí, díl I A-Č* (Praha: Československý kompas), s. 789

1886 „Orient“; in *Riegrův slovník naučný* (Praha, nakladatelství I. L. Kobera), s. 1104

2005 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Praha: Academia)

INTERNETOVÉ ZDROJE

Internetová encyklopedie Wikipedie, heslo Mustafa Kemal Atatürk

http://cs.wikipedia.org/wiki/Mustafa_Kemal_Atat%C3%BCrK (cit. 14. 9. 2011)

Internetová encyklopedie Wikipedie, heslo František Klement

http://cs.wikisource.org/wiki/Autor:Franti%C5%A1ek_Klement (cit. 14. 9. 2011)

Internetová encyklopedie Wikipedie, heslo Tisíc a jedna noc

http://cs.wikipedia.org/wiki/Tis%C3%ADc_a_jedna_noc (cit. 29. 3. 2011)

Online knihovna, katalog knih Quida Mansveta

<http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=ha008602395> (cit. 16. 9. 2011)